

ANA TILI

HÁM OQÍW SAWATLÍLLÍGÍ 2

2-bólim

Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klasi ushin sabaqlıq

*Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliqi baspaǵa usınıs etedi.*

Jańa basılımi

TASHKENT – 2021

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(Qar)ya71
O 60

Dúziwshiler:

**Sh. Ábdinazimov, B. Qutlímuratov,
Z. Ismaylova, P. Salieva, G. Qutlímuratova**

Pikir bildiriwshiler:

G. A. Allambergenovna –

QMU qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti.

M. Qurbanov – NMPI qaraqalpaq til bilimi kafedrası
oqıtıwshısı, filologiya ilimleriniń kandidatı.

M. Tileuova – Nókis qalalıq 27-sanlı ulıwma orta bilim beriw
mektebiniń baslawısh klass muǵallımı.

Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı 2-bólim [TEKST]: 2-klass ushın sabaqlıq /
Sh. Ábdinazimov [hám basqalar.]. – Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı,
2021. – 120 b.

ISBN 978-9943-7299-0-2

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(Qar)ya71

Shártli belgiler

Sorawlarǵa juwap beriń –

Oqıń, aytıp beriń –

Sáwbetlesıń –

Eslep qalıń –

Respublikalıq maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

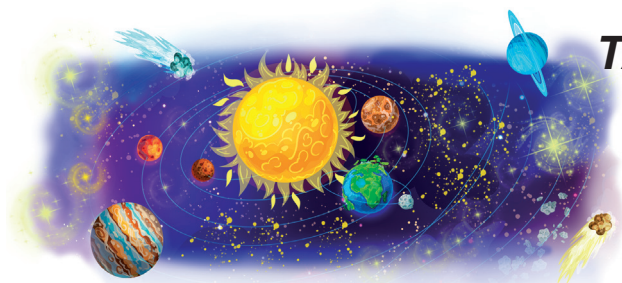
Original maket hám dizayn koncepciyası
Respublikalıq bilimlendiriw orayı tárepinen islendi.

ISBN 978-9943-7523-1-3

© Respublika bilimlendiriw orayı, 2021

MAZMUNÍ

I BÓLIM. JAS EKONOMIST

TAÑ QALARLIQ
FERMA...

5

WAQÍT
QÁDIRI...

18

II BÓLIM. ILIM HÁM TEXNOLOGIYALAR

25

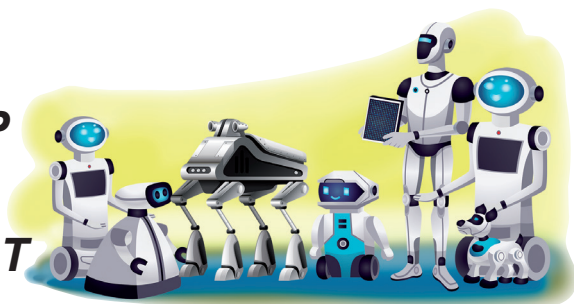
ROBOT
JASAYMAN

30

ÁJAYÍP OYLAP
TABÍLÍWLAR

36

QUYASH-QUWAT
BERIWSHI
DEREK

III BÓLIM. KEWIL HÁM TIL

JEKE
KITAPXANA

42

SÓZLERDI ORNÍNDA
QOLLANÍW

50

IV BÓLIM. TARIYX ĞÁZIYNELERI

59

TARIYXÍY ESTELIKLER
HAQQÍNDA NELERDI
BILEMIZ?

64

JAZÍWDÍ KIM
OYLAP TAPQAN?

V BÓLIM. KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT

**TAŃ QALARLIQ
BOYAWLAR**

68

**BALALAR
QOSÍQLARÍ**

76

VI BÓLIM. HUQÍQLARÍMÍZDÍ BILEMIZ BE?

85

**HUQÍQ
DEGENIMIZ NE?**

92

**JOL QAĞÍYDASÍ –
ÓMIR PAYDASÍ**

103

**NÁWBETKE
TURÍWDÍ
BILESIZ BE?**

VII BÓLIM. OQÍW JÍLÍ DAWAMÍNDA ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

**OQÍW JÍLÍ
DAWAMÍNDA
ÓTILGENLERDI
TÁKIRARLAW**

112

I BÓLIM. JAS EKONOMIST

TAŇ QALARLIQ FERMA

FERMA

Mashinalar payda bolıwı menen adamlar sharwa malların baǵatuǵın fermalar shólkemlestire basladı. Sharwa keste tiykarında baǵıladı, malxanalar mudamı qadaǵalawda boladı. Mallardıń sawlıǵı da baqlanadı. Arnawlı qusshılıq favrikalarında tawıq, qoraz, úyrek, ǵaz sıyaqlı uy qusları baǵıp kóbeytiledi. Qoraz hám tawıqlar kún boyı hawlide dán hám jánliklerdi tawıp, shoqıp jeydi. Ǵaz derlik eń áyyemgi úy haywanı. Adam onnan aldın tek iytti ǵana qolǵa úyretken eken.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1 Arnawlı qusshılıq favrikalarında qanday úy qusları baǵıp kóbeytiledi?

2. Sharwa qalay baǵıladı, qanday qadaǵalawda boladı?

3. Olardı ne ushın baǵıladı dep oylaysız?

📖 **2-tapsırma.** Súwretten quslardıń atların tabıń.

... ..

📖 **3-tapsırma.** Qaysı úy qusları hám haywanlarına tiyisli ekenligin tabıń.

Wáw-wáw, ǵanq-ǵanq, mó-ó-ó, má-á-á.

AT

Quw dalada qoy baǵıp,
Atqa minip shabaman.
Jılqımanday jaydarı,
Dárya bolıp aǵaman.

Baǵdıń qızıl gúlindey,
Qulpırıp tur keń dala.
Atıń keler súrinbey,
Ǵarǵıp óter salmadan.

Oqıranar jániwar,
Taqır jerge kelgende,
At bolsa da arı bar,
Keń dalanı kórgende.

Men aldım ayaqtı,
Sıǵalap kóz taslayman.
Ústimdegi adamdı,
Jıǵılsa da baspayman.

Ala shubar tulparım,
Ayǵa zuwlap ushayın.
Atqa miniw baxıt dep,
Bálent kókti qushayın.

- **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. At insanǵa qanday xızmet etedi?
2. Jıǵısam da adamdı baspayman” degen sózlerdi qalay túsinemiz?

- **2-tapsırma.** At haqqında maǵlıwmatlardı oqıń. Attıń háreketlerin bildiretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

Adam áyyemgi dáwirlerden baslap, attı qolǵa úyretken. At adamlardıń birinshi járdemshisi bolıp kelmekte. Attıń balası – tay. Onı tayınshaq dep te ataymız. Atımızdıń “Jorǵa” degen laqabı bar.

- **3-tapsırma.** Qosıqtı buwıńǵa bólip oqıń. Mánisin aytıp beriń.

Ala shubar tulparım,
Ayǵa zuwlap ushayın.
Atqa miniw baxıt dep,
Bálent kókti qushayın.

QOYLAR

Kún kesh boldı. Qoylar da shubırıp kelip qaldı. Óskin, mayda júnleri jelpildep qoylar awılǵa aralastı. Qálimbetiń apası:

– Qálimbet, qoylardıń aldınan shıǵıp qoy qoraǵa qama! – dedi.

Qálimbet ornınan qozǵala qoymadı.

– Apa, hár kúni qoylardı qoraǵa qamaw meni zeriktirdi. Qoylar hárkimniń qorasına qashıp búldiredi, – dedi. Anası basın shayqap:

– Qıstıń kúni kiyiw ushın ayaǵına shulıq toqıp beriwdi soraǵan kim edi?

– Men, – dedi Qálimbet.

– Men saǵan jún kóylekti otken jılı qanday júnнен toqıp bergен edim?

– Qoydıń júninen.

– Men saǵan kelte tondı qanday teriden tigip bergен edim?

– Qoy terisinen, – dedi Qálimbet.

– Kiyiz baypaqtı aǵań qanday júnнен islep bergен edi?

Qálimbet uyalıp, dım úndemesten qoylardı qoy qorasına ayday basladı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Anası ne dedi?

3. Qálimbet ne ushın uyaldı?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen tekstten paydalanıp, qoy júninen toqılatuǵın zatlardıń atların aytıp beriń.

ER JÚREK ADAM

Gúz kúnleriniń biri edi. Kesh bolǵanda qoy hám sıyırlar qoradan tím-tıraqay qasha basladı.

– Ne bolıp qaldı? Ol jerde ne bar? – dep qıshqırdı ferma baslıǵı Muratbay.

Juwap esitilmedi. Qoy hám sıyırlardıń qasında heshkim joq edi. Muratbay haywanlardı kimniń quwıp atırǵanın bilmekshi bolıp qoraǵa kirdi. Ol jerde de heshkim joq eken. Usı waqıtta Muratbaydıń kókiregine bir haywan kelip jabıstı. Onıń uzın, ótkir tisleri Muratbaydıń alqımına kire basladı. Biraq, ol albıraǵan joq. Haywannıń alqımınan uslap qılǵındıra basladı.

– Onıń ayaqların uslań! – dep qıshqırdı ol járdemge kelgen shopanlarǵa. Olar solay isledi. Haywan tisin jazdırıp jerge quladı.

– Bul qanday haywan? – dep shopan jaqtını onıń júzine tuttı. Jerde bir jasar kúshiktey málim pıshıq tawlanıp jatır eken. Mine, qoradan mallardı quwǵan sol eken. Shopanlar Muratbaydıń er júrekligine qayıl qaldı.

Hámme “Qıyǵısh” laqabı menen búgingi kúnde de adamlardıń tawıq, qoy eshkilerine zıyan keltiretuǵın bul maqluqtan saqlanıw kerekligin tán aldı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qoy hám sıyırlar nege qashtı?
2. Muratbay qanday erlik isledi?

📖 **2-tapsırma.** Tekstten bul haywandı sıpatlaytuǵın sózlerdi aytıp beriń.

QOYAN

Qoyan – eń qorqaq haywan.

Qoyanlar denesi 36-52

santimetr, awırılıǵı 1-2

kilogramm átirapında

boladı. Uzun qulaqlı,

mamıq júń menen

qaplanǵan, denesi

sozılıwǵa qayım,

shóp jeytuǵın haywan.

Qoyanlar jirtqısh

haywanlar hám quslar

oljası bolǵanı ushın

da júdá saqlıq penen

háreketlenedi.

Qoyanlar jer júziniń barlıq jerinde ushıraydı. Qoyanlar shańaraq bolıp óz uyalarında jasaydı. Olar tiykarınan gósh ushın, sonday-aq, jumsaq júń hám terisi ushın baǵıladı. Sebebi onıń júni hám terisinen hár túrli sharf, bas kiyim sıyaqlılar islep shıǵıladı.

Qoyanlar shóp, tamırlı miyweler hám basqalar menen azıqlanadı. Qoyanlar ortasha 7-10 jil átirapında ómir súredi. Qoyanlar jasawı ushın 3 metr keletuǵın shuqır qazadı. Bul úy birneshe kiriw hám shıǵıw jollarınan,

xanalardan ibarat boladı. Úyde uyqılaw, awqatlanıw ushın óz aldına xanalar boladı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qoyanlar qanday haywan?
2. Ol nelerden qorqadı?
3. Olardı adamlar ne ushın baǵadı?

📖 **2-tapsırma.** Qoyanlar haqqında maǵlıwmatlardı óz sózińiz benen almastırıp, mánisi sáykes keletuǵın sózler menen aytıp beriń.

Eslep qalıń!

Sulıw – gózzal, insan – adam sıyaqlı sózler mánileri bir-birine jaqın sózler.

ǴAZLAR

Úsh ǵazım bar úyimde,
Moynı uzın, ózi aq,
Birew úyge kelgende,
Quwalaydı «ǵańqıldap»
Úyreklerdi ertedi,
Suwı tolı háwizge.
Balpań-balpań etedi,
Júdá sulıw ózi de.

Suwǵa da kóp súńgiydi,
Sonda da, suw ótpeydi.
Uy aldında júredi,
Alısqa dım ketpeydi,
Geyde quwar bizlerdi.
Qanatların sabalap,
Oylanaman hayran bop,
Úydi qalay biledi.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Ğazlardıń háreketlerin sıpatlap beriń.
 2. Dán salıwǵa kelgende ne ushın uslawǵa qorqadı?
 3. Ğaz haqqında qosımsha nelerdi bilesiz?

- 📖** **2-tapsırma.** Quwalaydı, balpań-balpań etedi, súńgiydi, alısqa ketpeydi sózlerine gáp qurań.

BALA HÁM AQ ÍLAQ

Bala – Ha, aq ilaq, aq ilaq,
Keteseń qayda shapqılap?

Ílaq – Jasil dóngeń jaylawǵa,
Sekire jaqpan saylarda.

Bala – Saydıń ele qarı bar,
Jolda jáne bóri bar.

Ílaq – Bóriden de, qorıqpayman,
Qálesem onı baplayman.

Bala – Saǵallar bar sayında,
Duzaq qurar jolińa.

Ílaq – Bilemen onı, bilemen,
Múyizim menen dúgemen.

Bala – Háy aq ilaq, aq ilaq,
Anań izler shapqılap.

Ílaq – Kókke toyıp alayın,
Diń-diń sekirip barayın.

Bala – Qońıraw taqsam moynińa,
Qosılasań ba, oyıńa.

Ílaq – Al botalaq qayda eken,
Ele jantaq jeymeken?

Botalaq – Háy, aq ilaq, aq ilaq.
Jarısayıq, shapqılap.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Ílaq qay jerge barmaqshı?
 2. Ílaqtıń dushpanları neler eken?

 2-tapsırma. Súwretlerden ilaqtıń háreketlerin óz sózińiz benen aytıp beriń.

 3-tapsırma. Berilgen jumbaqlardı oqıń hám she-shimin tabıń.

Tórt ayaqlı jániwar,
Súyemdey eki shaqı bar.
Adamlar qorada baǵadı,
Júnin qırqıp, sut alar.

Kishi múyizli shaqı bar,
Diń-diń etip sekirer.
Anasın izlep mańırar,
Kózge sulıw kóriner.

Altı qozı aq qozı,
Qızıl qozı saq qozı,
Aqsaq qozı qarası,
Alası bar taq qozı,
Qansha boldı qarashı,
Qozılardı sanashı?

SÍYİR HÁM UZAQSHA

Háwlide sıyr pishen jep tur edi. Onıń ústine uzaqsha kelip qondı da, arqasın shoqıy basladı. Al sıyırdıń arqası awırmaydı ǵoy! Dım úndemeydi. Ol itibar qılmastan, óziniń pishenin jedi, uzaqsha bolsa biymálel shoqıy basladı.

Ne ushın uzaqsha bunday qıladı? Bunıń sebebi bar. Báhárde sıyırlar túley baslaydı, olardıń góne júnleri

túsedı. Uzaqsha báhárde uya saladı. Olar máyeklerine jıllı bolıwı ushın uyalarına jún saladı. Mine uzaqsha sıyırdıń túlegen júnlerin túte basladı, bul uzaqshaǵa da jaqsı, sıyırdıǵa da jaqsı. Túlew waqtında góne júnlerin tússin dep, olar aǵashlarǵa súykeledi. Uzaqsha ushıp ketti, onıń tumsıǵında jún bar. Uzaqsha júndi óz uyasına tasıp atır. Endi uzaqshaniń palapanları máyekten shıǵıwı menen ıssı ǵana, jumsaq uyada óse baslaydı.

L. Tolstoy

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Uzaqsha sıyırdıń túlegen júnin ne ushın juldı?
2. Ne ushın sıyır tím-tırs túrdı?

2-tapsırma. Tekstti oqıń. Tekstten paydalanıp, ne degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tabıń.

Bilip alıń:

Zattıń atın bildiretuǵın sózlerge ne? degen soraw qoyıladı.

FERMADA

Uzaq jer házir qarıstay,
Keldik joldı óndirip,
Qoy jayılar alısta,
Jaylawǵa sán endirip.

Shopan ata kórindi,
Qasqır iyti qasında,
Kewilin ashıp berildi,
Tıńladıq sózin asıǵa.

– Pákize bolǵan balalarım!
Kelgenińiz jaylawǵa.
Kún sayın qurǵın hallarım,
Bul manda turmıs qaynawda.

Xalqım bolar razı,
Ósire bersem semizden,
Qoylarımniń birázi,
Tuwdı bıyıl egizden.

Otqa toysa qoylarım,
Toyǵanım ol ózimniń,
Aytti jaqsı oyların,
Qátesi joq sóziniń.

Keń jaylawǵa jarqıray,
Quyash nurın tógedi,
Keleshekte atamday,
Shopan bolǵım keledi.

X. Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta kimlerdiń turmısı sáwlelengen?
2. Shopanlıq kásibi haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten oqıń hám Abattıń isbilermenlik ideyasın esaplap kóriń.

Abat mektepten qaytqannan soń tawıqlarǵa qaraydı. Bir kúni ol oylanıp qaldı. Ol ózi baǵıp atırǵan jeti tawıqqa bir háptede úsh kilogramm dán, eki kilogramm kepek ekenligin esapladı. Bir qorazdan basqa altı mákiyen tawıqtan altı máyek aladı. Bir háptede jıynalǵan 30 máyekti miń swmnan satsa, otız miń boladı. Háptelik

dán hám kepek ushın on bes miń jumsalsa, on bes miń payda kóredi eken. Ol úsh aydaǵı paydanıń esabınan eki tawıq alıp qostı. Abat úsh aydan soń qansha payda kóredi?

Bilip alıń:

Bir, eki, júz sıyaqlı sózler zattıń sanın bildiredi. Olarǵa neshe?, qansha? degen sorawlar qoyıladı.

RAXMET! RAXMET!

Hár kúni úyde, baǵda, azanda, keshte neni qálesem bári tayın. Hár kúni qaymaq jeymen, sút ishemen, jaz bolsa hár qıylı miyweler jeymen.

Bir kúni qaymaq jedim, keyin dalaǵa shıǵıp sıyrıǵa raxmet aytım. Ekinshi kúni máyek jedim. Shubar tawıǵımızǵa raxmet aytım. Júzim jedim, keyin baǵqa shıǵıp júzim aǵashına tájim etip raxmet aytım. Sıyr aytı:

– Háy bala, erke ósken shoq bala! Meni baqqan aǵań bar, sútti sawǵan apań bar, raxmetińdi solarǵa ayt. Harmańız, – dep solarǵa ayt!

Tawıq aytı:

– Háy bala, erke ósken shoq bala! Maǵan dán berip baǵıp atırǵan apań, hám ájapań bar. Solarǵa raxmetińdi hám harmasınıńdi ayt, solardıń kewlin tabıń.

Baǵdaǵı aǵashlar aytı:

– Bizdi egip ósirgen, tárbiyalaǵan, suwǵarǵan baǵman babań bar, Raxmetińdi babaǵa ayt.

Mine usıdan keyin hár kúni awqat jegennen soń dasturqan basınan turmastan burın úlkenlerge raxmet aytatuǵın boldım. Eger olar miynet etip, keregimniń bárin tayın etip, maldı, tawıqtı baqpaǵanda, baǵdı tárbiyalamaǵanda maǵan bunday házlik qayda? Endi

men de olarǵa qolımnan kelgenshe kómek beretuǵın boldım.

Usı kúnnen baslap men kóshede ózimnen úlkenlerge sálem beretuǵın boldım.

A.Abdirazaqov

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qaymaq jegeni ushın raxmetti kimgе ayttı? Ol ne dep juwap berdi?
2. Tawıq onıń raxmetine qanday juwap qaytardı?
3. Baǵ bolıwı ushın kimlerdiń miynetini sińgen eken?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen qosıqtı oqıń. Balalar qanday kásiplerdi tańlaǵan? Padashı bolıwdı ne ushın tańlaǵanlıǵın túsindirip beriń.

Kim bolsam eken?

Kim injener, kim vrach,
Muǵallım, shofer da kóp,
Birazları qıyal eter,
Kosmonavt bolsam dep,

Ishinde ózim eken,
Mal baǵıp qalsam degen,
Qatıq-sútti molaytıp,
Dúkanǵa salsam degen.

Eslep qalıń!

Jaqsı – jaman, úlken-kishi sıyaqlı sózler mánileri bir-birine qarama-qarsı sózler.

WAQÍT QÁDIRI

WAQÍT ÓLSHEW BIRLIKLERI

Waqıttı esaplawda Jerdiń óz kósheri hám Quyash átirapında aylanıwı tiykar etip alınǵan. Jerdiń óz kósheri átirapında bir máрте aylanıwına ketken waqıt sutka dep ataladı. Jerdiń Quyash átirapında bir máрте aylanıwına ketken waqıt jil dep ataladı. Bir jil 12 ayǵa, hár bir ay háptelerge bólinedi. Ay jer átirapında 28 kúnde tolıq aynalıp shıǵadı. Jer hám ay arası avtomobilge yarım jıllıq jol. Eger ayǵa piyada barıwǵa bolǵanda insanniń 50 jil ómiri ketken bolar edi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Waqıttı esaplawda ne tiykar etip alınǵan?
2. Jıl, ay hám sutka qansha waqıttı belgileydi?
3. Bir jilda neshe ay bar eken?

📖 **2-tapsırma.** Tuwılǵan jılıńızdan baslap búgingi kúнге shekem neshe jıl, neshe ay bolǵanlıǵın esaplań.

AY ATLARÍN BILESIZ BE?

Bir jilda tórt máwsim bar. Olar qıs, báhár, jaz, gúz máwsimleri. Hár bir máwsimde úsh ay bar. Hár bir aydıń óz atı bar.

Qıs	Báhár	Jaz	Gúz
dekabr	mart	iyun	sentyabr
yanvar	aprel	iyul	oktyabr
fevral	may	avgust	noyabr

 1-tapsırma. Máwsimlerdegi tábiyat ózgerisleri haqqında sáwbetlesiń.

 2-tapsırma. Tuwılǵan jılıńızdan baslap búgingi kúнге shekem waqıttı máwsimlerge bólip esaplań hám aytıp beriń.

SAĞINAMIZ QISTI DA

Terekler turar malınıp,
Muzdan monshaq taǵınıp,
Alǵanday bolıp kóriner,
Aq oramal jamılıp.

Appaq qardıń ústinde,
Tamashaǵa batamız,
Jumalatıp top etip,
Bir-birewge atamız.

Muz ústinde sırǵanap,
Jarısadı shanalar,
Ozǵanlardı qutlıqlap,
Qol shappatlar balalar.

Suwıqlarǵa úyrenip,
Shınıǵadı denemiz,
Suwıq suwǵa juwınıp,
Kewillenip júremiz.

Jazda jaynap júrsek te,
Shomılıp suwǵa ıssıda,
Onıń da ornı bir bólek,
Saǵınamız qıstı da.

- **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Ne ushın qıstı saǵınamız?
 2. Qıs máwsimindegi aylardıń atın aytıp beriń.

- **2-tapsırma.** Qıs máwsiminde neshe ay, neshe kún bar ekenligin esaplap shıǵıń.

HÁPTE KÚNLERI

Bir háptede 7 kún bar. Bir kún hám bir tún bir sutka boladı. Sutka 24 saattan ibarat. Hár bir sutka yarım tünde, yaǵnıy 24 ten keyin baslanadı.

Hápteniń hár bir kúniniń óz atı bar. Olar dúyshembi, shiyshembi, sárshembi, piyshembi, juma, shembi, ekshembi dep ataladı.

Bir saat 60 minutqa teń. Bir minutta 60 sekund bar. Waqıttı belgilew tártibi sáne dep ataladı.

- **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Sáne dep nege aytamız?
 2. Hápte, kún, sutka, saat, minut óz ishine qansha waqıttı aladı?

- **2-tapsırma.** Shańaraq aǵzalarıńızdıń tuwılǵan sánelerin aytıp beriń.

BÁHÁR KELSE

Ashılıp quyash jamalı,
Altın nurı taralar,
Sáwirdiń esip samalı,
Awılma-awıl aralar.

Suqlar aǵar salmadan,
Kók lipas kiyer jer beti,

Tábiyatqa enip jan,
Ózgeredi kelbeti.

Qızıl-jasıl gúl bolıp,
Atirapımız jaynaydı.
Óz aldına túr bolıp,
Túrli quslar sayraydı.

Jazıq jasıl jaylawlar,
Bolar súttiń bulaǵı.
Kóbeyer, oynar jániwarlar.
Buzaw, qozı, ilaǵı.

Jaslıǵımız – báhár bul,
Lázzeti mol ómirge,
Jasaymız jaynap-jasnap sol,
Báhár menen biz birge!

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta qaysı máwsim haqqında sóz etiledi?
2. Báhár máwsiminde tábiyatta qanday ózgerisler boladı?
3. Báhárde kún menen tún teńlesetuǵın waqıt qashan ekenin bilesiz be?

📖 **2-tapsırma.** Báhár máwsiminde neshe ay, neshe kún bar ekenligin esaplap shıǵıń.

WAQÍTTÍ NE MENEN ÓLSHEYMIZ?

Siz waqıttı biliw ushın saatqa qaraysız, álbette. Saatlar qashan payda bolǵan?

Bunnan úsh miń jil burın adamlar waqıttı basqarıw ushın birinshi qádemin qoydı. Olar saatlardı oylap taptı hám waqıttı ólshew imkaniyatına iye boldı. Al quyashlı saat óz sayası menen waqıttı kórsetip belgileytuǵın

bolğan. Qum saatlar bir ıdıstan ekinshi ıdısqqa qaldırılğan tesik járdeminde ótetuǵın bolğan. Qumniń ótip bolıw tezligi menen waqıttı ólshegen. Biz kórip júrgen mexanikalıq saatlar Evropada payda bolğan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Saat ne ushın kerek hám qashan payda bolğan?
2. Saatlardıń qanday túrleri bar?

2-tapsırma. Berilgen waqıttı bildiriwshi sózler járdeminde tekst dúziń hám aytıp beriń.

Saat, minut, sekund, azanda, túste, keshte, sáske, pesin.

Eslep qalıń!

Sandı bildiretuǵın sózler qarıs, qap, qulash, adım usaǵan zattıń muǵdarın bildiriwshi sózler menen dizbeklesip keledi. Mısalı: eki qap un, bes qulash arqan.

TÓRT TILEK

Qıs boldı. Marat shana menen muzda sırǵanap oynadı. Suwıqtan bet awızı qızarıp, úyine juwırıp keldi de:

– Aǵa, qıs qanday jaqsı, men hámme waqıt qıs bolıp turıwın tiler edim, – dedi. Aǵası, Marattıń bul sózlerin qoyın dápterine jazıp qoydı. Báhár keldi. Marat kók-kómbek maysa ósimlikler arasında ala gúbeleklerdi quwdı. Hár qıylı gúller terdi. Jaǵımlı báhár samalı onı kútá shadlandırıp jiberdi. Ol juwırıp kelip:

– Aǵa, báhár qanday kewilli, men hámme waqıt báhár bola beriwın tiler edim, – dedi. Aǵası Marattıń bul tilegin de qoyın dápterine jazıp qoydı.

Jaz baslandı, Marat jazdıń ıssı kúnlerinde aǵası menen pishen orıwǵa bardı. Japtıń ılay suwına shomıldı. Jasil shóplerdiń ústinde oynadı. Keshqurın aǵasınıń qasına kelip:

– Ağa, jaz qanday gózzal? Men hámme waqıt jaz bola beriwın tiler edim, – dedi. Ağası onıń bul tilegin de qoyın dápterine jazıp qoydı.

Gúz baslandı. Baǵlardan qıp-qızıl almalar, sap-sarı almurtlar jıynala basladı. Bunı kórip quwanǵan Marat: – Ağa, gúz hámme máwsimnen de jaqsı eken, – dedi. Ağası qoyın dápterin ashıp, Maratqa kórsetti. Qıs, báhár, jaz hám gúz haqqında túsindirdi.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Siz jasaytuǵın jerde hár bir máwsim qanday ótedi?
2. Sizler qaysı máwsimdi jaqsı kóresiz?

 2-tapsırma. Marattıń hár bir máwsimde islegen jumısların aytıp beriń.

YARım SAAT

Waqıt – aqıllı, tapqır, miynetkesh, baxıtlı adamlar ushın qádiriyatlardıń biri. Lekin, hámmebiz de waqtıń qúdiretin tolıq ańlay almaymız.

Eger hár kúni yarım saat bos yaki únemlegen waqtımızdı bir jumısqa sarplasaq bir jılda 182 saattı quraydı eken. Bul waqtı ózimizdiń bilimimizdi rawajlandıratuǵın kitaplar oqıwǵa yamasa shet tilleriniń birin úyreniwge, sporttıń qaysıdur bir túri menen shuǵıllanıwǵa jumsawımız múmkin. Ilimpazlardıń esaplawına qaraǵanda eger kúnine yarım saat waqtımızdı paydalı jumısqa baǵdarlasaq, erteńgi keleshegimiz ushın zárúr bolǵan tańlaǵan baǵdarımızda úlken jetiskenlikke erisiwimiz múmkin eken.

Eger siz úlgeriwge bolatuǵın jumıslarınızdı durıs rejlestirseńiz waqtıńız biykarǵa ótpeydi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

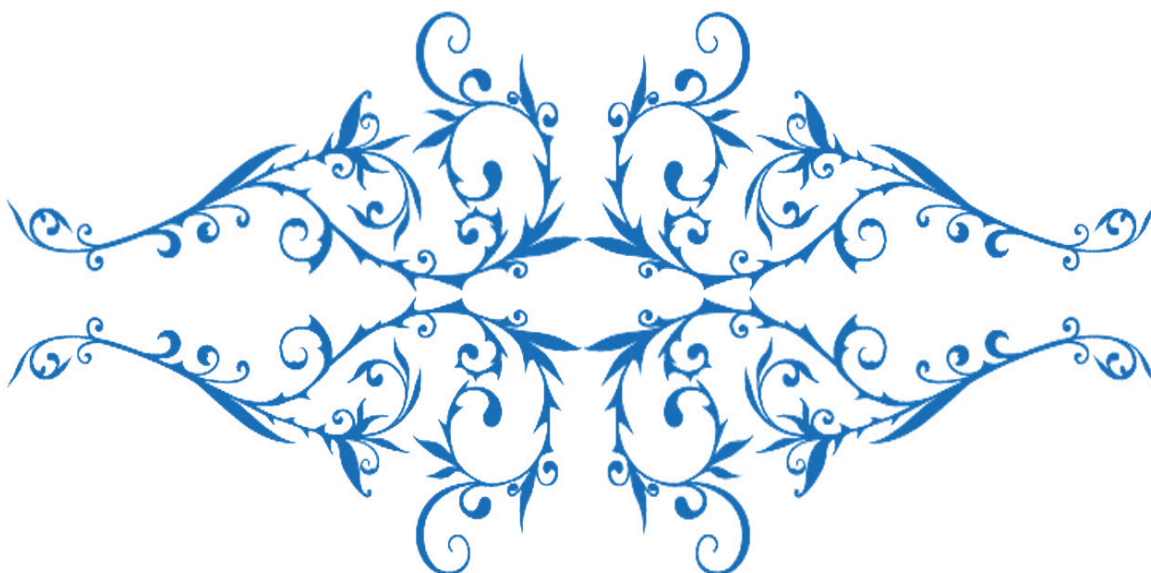
1. Siz óz waqtıńızdı esaplap kórdińiz be?
2. Olardan yarım saatın nege jumsaǵan bolar edińiz?
3. Bir jilda únemlengen 182 saatta neshe kún, neshe hápte boladı?

📖 **2-tapsırma.** Bir kúnde orınlawǵa bolatuǵın jumıslarınıńızdı rejelestiriń. Úlgere almaǵan jumısıńızdı hám ne ushın isley almaǵanıńız haqqında sáwbetlesiń.

№	Rejelestirilgen isler	Ajratılǵan waqıt

Eslep qalıń.

Gózzal, hámme sózlerinde birgelkili dawıssızlar sóylewde hám jazıwda saqlanadı.

II BÓLIM. ILIM HÁM TEXNOLOGIYALAR

ROBOT JASAYMAN

ROBOT HAQQÍDA NELERDI BILEMIZ?

Robot sózi chex jazıwshısı Karel Chapek hám onıń úkesi Yozeף tárepinen oylap tabılǵan. Robot sózi chex tilinde ıqtıyarsız miynet, rob «qul» mánisin beredi eken.

Robotlar qanday da bir jumıstı orınlaw ushın jaratılǵan mexanizm bolıp tabıladı. Olardan suw astında, kosmosta, zavod – favrikalarda paydalanıladı. Júk tasıw hám órt óshiriwde járdem beredi. Robotlar erkin pikirlewge iye emes. Olar tek videokamera, lazer sıyaqlı sensor uskenelerden alınǵan buyırıqlardı orınladı. Olar baǵdarlama tiykarında berilgen islerdi ǵana orınladı. Robotlar úsh túrge bólinedi.

1. Qatań baǵdarlama tiykarında isleytuǵın robotlar.
2. Adam basqaratuǵın robotlar.
3. Jasalma aqıllı robotlar.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Robot sózin kim oylap tapqan?
2. Robot sóziniń mánisi qanday?
3. Olar neshe túrge bólinedi eken?

ROBOTLAR NE USHÍN KEREK?

Robot jasaw ideyası injenerlik pikirler payda bolǵannan baslap, insanniń sanasın bánt etip kelgen. Lekin bul ideya mikroskoplıq dárejede kishkene elektron úskeneler jaratılǵannan keyin ámelge asırıldı.

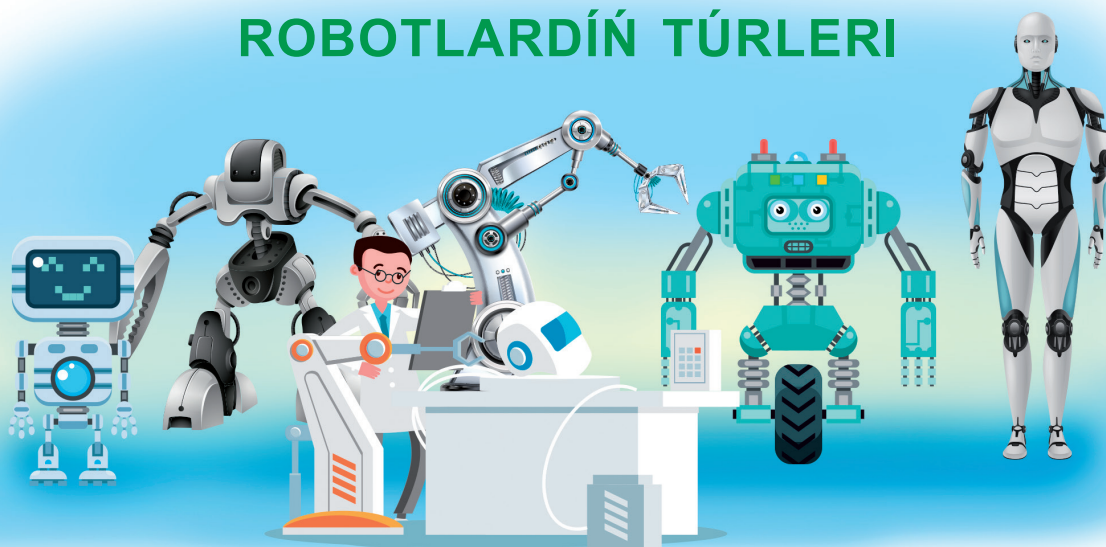
Hárbir robottı onıń este saqlaw yadına jaylastırılğan baǵdarlama basqaradı. Seziw aǵzaları “kóriw”, “túsiniw” robotlarǵa baǵdar alıw imkaniyatın beredi. Házirgi dáwirde zavodlarda islep atırǵan robotlar adamlarǵa usamaydı. Bul mexanizmler tek bir neshe jumıslardı ǵana biledi, biraq olardı júdá jaqsı orınlaydı. Mısalı kepserlewshi robot detallardı bir-birine belgilengen tártipte baylanıstıradı, al tasıwshi robot kerekli shiyki zatlardı úskenelerdi, detallardı tasıydı yamasa tayar bolǵan ónimdi taqlap beredi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Robot degenimiz ne?
2. Olar qanday jumıslardı atqaradı?
3. Olardı kim basqaradı?

👤 **2-tapsırma.** Robotlardıń hám adamlardıń háreketleri haqqında sáwbetlesiń.

ROBOTLARDIŃ TURLERI

Jumıstı orınlaw túrine qarap, xabar uzatıwshi robot, adımlawshi robot bolıwı múmkin. Ilimniń rawajlanıwı menen birge turmıslıq xızmet kórsetiw robotları, qıdırıwshi robotlar, júdá kishi kólemli robotlar da payda bolmaqta. Endi robotlar adamǵa usas bolmastan, al

hár qıylı kóriniste, úlken-kishiligi de túrli-túrli bola beriwi múmkin. Avtomat shańjutqıshlar, kir juwıw mashinaları, robot ayna tazalaǵısh, awqat pisiriwshi robot, ıdıslardı juwıwshi sıyaqlı robot-járdemshiler – bizge úyde kúndelikli jumıslardı atqarıwda járdem beredi. Bul qol miynetin jeńilletip, basqa jumıslarǵa da úlgeriwimizge imkaniyat jaratadı.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Robotlar qanday túrlerge bólinedi?
2. Robot-járdemshiler bizlerge ne ushın kerek dep oylaysız?

 2-tapsıma. Úyińizdegi shańjutqısh yamasa kir juwıw mashinasınıń islewin baqlań hám aytıp beriń.

 3-tapsırma. Jumbaqtı oqıp kóriń. Ne ushın dáwge usatqanlıǵın aytıp beriń.

Dáw me deseń, dáw emes,
Mıń kisilik kúshi bar.
Qolınan keler barlıq is,
Ózin basqarar pultı bar.

Eslep qalıń!

Hárbir gáptegi birinshi sóz bas hárip penen jazıladı.
Mısalı: Men ekinshi klasta oqıyman. Biziń klass taza.
Klass, metall sózlerine qosımta qosılǵanda dawıssızlardıń birewi jazılmaydı.

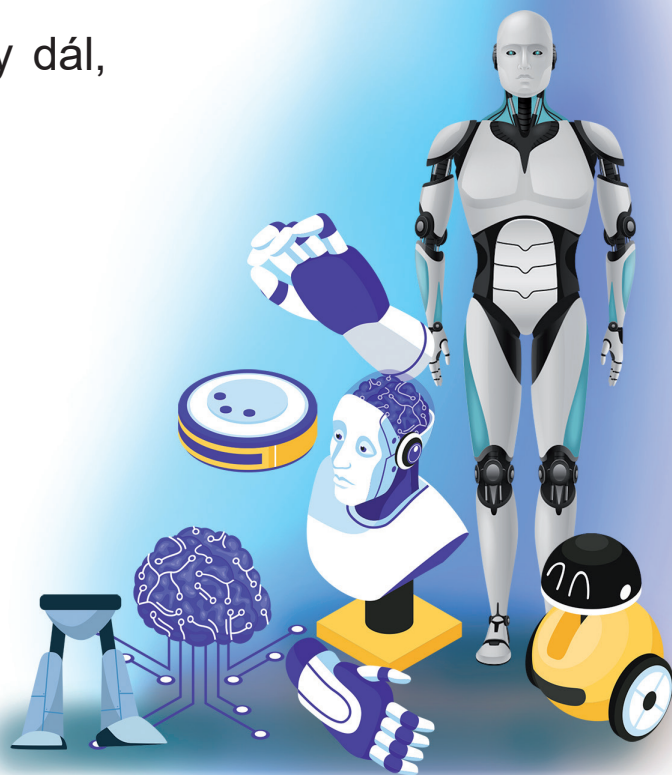
TEMIR ADAM

Kórdim temir adamdı,
Men zavodqa barǵanda.
Adam kibi metaldı
Qolǵa qısıp alǵanda.

Sonday shaqqan, sonday dál,
Háreketi múltiksiz.
Aljaspaydı sirá sál,
Barıp-kelip úzliksiz.

Atqarıp tur hámmesin,
Temir adam-robot.
Kórdim tetik-túymesin,
Júreginen keler tok.

Bári temir, ústiniń
Ayaǵı bar, qolı bar.
Kómegisiz heshkimniń,
Tapsırǵan is bolınar.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Qosıqta ne haqqında sóz etilgen?
2. Onıń háreketlerin qalay súwretleydi?

- 📖** **2-tapsırma.** Robotlardıń qanday xızmet atqaratuǵınlıǵın aytıp beriń.

AVIAMODELSHILER QOSÍǴÍ

Doslar báriń berman keliń,
Tańqalarlıq! Mine, kóriń,
Ál hawada suńqarlarday,
Sharıqladı modellerim.

Gúrildisi kókke tarar,
Hámme moynın sozıp qarar,
Búrkitlerdey párwaz etip,
Diń aspanda tuwlap barar.

Buniń bári jedellenip,
Etken isim mańlay terim!
Áne, kóriń suńqarlarday,
Shariqlap júr modellerim.

R.Jabbarbergenov

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aviamodelshiler neni yaratqan?
2. Ál hawada ushqan modellerdi kórgende ózimizdi qanday sezemiz?
3. Siz dógerekte nelerdi jasaǵıńız keledi?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen tekstti oqıń.

Evropa ilimpazları robotlar ushın adamdı túsiniwge járdem beriwshi “Internet miy” – “Laputa”nı oylap taptı. Bul miy ózinde maǵlıwmatlar bazasın saqlaydı. Onda dúnyadaǵı robotlar háreketine kesent etetuǵın zatlar dizimi hám olar haqqında maǵlıwmat orın alǵan. Ilimpazlardıń aytıwına qaraǵanda “Laputa”sız robotlar tek anıq shegeralanǵan

aymaqlarda ǵana jumıs isley aladı. Al “Internet miy”ge iye bolǵan robotlardıń imkaniyatı keńlew boladı.

(internet dereklerden)

ÁJAYÍP OYLAP TABÍLÍWLAR

QAǴAZ

Adamlar jazıw ushın materialdı qaǵaz oylap tabılmastan aldın tapqan. Qaǵazdı Qıtayda Cay Lun oylap taptı. Ol qaǵazdı tut tereginiń ishki aǵashınıń toqımalarınan islew usılın taptı. Waqıttıń ótiwi menen Qıtay xalqı qaǵaz islep shıǵıwdıń eń joqarı sheberligine eristi, biraq tapqan usılın kóp ásirler dawamında sır saqlap keldi. Qıtay sawdagerleri kóp jerlerdi gezip Samarqandqa keldi. Bul jerde arablar olardıń sırın bilip qoyıp, Ispaniyaǵa alıp keledi hám pútkil jer júzine tarqaladı.

Waqıttıń ótiwi menen qaǵaz islep shıǵarıwdıń hárqıylı usılları oylap shıǵıldı. Tiykargı islep shıǵarıwshı úskenelerdiń biri Franciyada soǵılǵan. Bul úskene uzun hám juqa qaǵaz islep shıǵardı. Házirgi waqıtta qaǵazdı maydalanǵan aǵashtan, tastan da islep shıǵadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qaǵazdı kim oylap taptı?
2. Qaǵaz islep shıǵıwdıń sırı pútkil jer júzine qalay tarqaldı?

2-tapsırma. Tekstten mámleket hám qala atların bildirip kelgen sózlerdi tabıń.

Eslep qalıń!

Oylap taptı, keldi, tarqaladı sıyaqlı sózler is-háreketti bildiredi.

PUL

Ótken ásirde adamlar ónimdi satıp almay, onı basqa bir zatqa almasıratuǵın edi. Bul almasıw barter dep ataldı. Ónimlerdi tábiyiy almasırw da ańsat emes. Sebebi, heshkim óz ónimin arzan bergisi kelmeydi. Sol sebepli sawdada hárqıylı kelispewshilikler kelip shıqqan. Bul kelispewshiliklerdi saplastırıw ushın bir náirse oylap tabıw kerek boldı.

Birinshi metall pul áyyemgi Qıtayda tabılǵan. Ol túrli formada, uzınlıǵı 65 cm bolǵan. Olar mıstan soǵılǵan bolıp, Evropa túrinen tasıwǵa qolaylı bolıw ushın orayında jaylasqan tesiginen ajıralıp turadı. Birinshi altın tiyin áyyemgi Evropada payda bolǵan. Birinshi qaǵaz pul toǵız júz onınshi jılı Qıtayda payda boldı hám házirgi kúнге shekem qollanılıp kelmekte.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Barter dep atalǵan sawda almasıwı qanday zárúrlikten kelip shıqtı?

2. Birinshi altın tiyin qay jerde payda bolǵan?

 2-tapsırma. Pul payda bolmaǵan dáwirge túsip qaldıńız. Tamaǵıńız ash. Qanday háreket etken bolar edińız? Pul ornına qollanılǵan zatlardı aytıp beriń.

 3-tapsırma. Kóz aldıńızǵa keltiriń, mektep asxanasındaız. Asxanada qanday zatlardı qanshaǵa satıp almaqshısız?

Nan – mıń swm.

Somsa – eki mıń swm.

Qant – 500 swm.

Shay – 500 swm.

Kofe – bir mıń bes júz swm.

Awqat – on eki mıń swm.

OT

Ottan paydalanıw qashan hám kim tárepinen birinshi oylap tabılǵanı búgingi kúnge shekem belgisiz. Ot-insanniń eń jaqın járdemshisi bolıp kelmekte. Adamlar onnan tiykarınan xojalıq islerinde hám jirtqısh haywanlardan qorǵanıwda paydalanǵan.

Áyyemgi zamanlardan baslap-aq ottıń kúshin vulkanlardıń jarılıwınan, toǵaylardıń janıwınan sezgen bolsa, waqıttıń ótiwi menen onıń paydalı táreplerin ańlay aldı. Áyyemgi adam ózi jasaytuǵın jerdi jaqtılandırıw, jılıtıw ushın ottan paydalanǵan. Otta tayarlanǵan awqat mazalı dámge iye ekenligin bilgen. Adamlar oshaqtaǵı ottı óshirmesten saqlawǵa háreket etken. Óytkeni, óshken jaǵdayda onı qayta jaǵa almaytuǵınlıǵınan qorqqan. Kóp mırn jıllar ótip, adamlar ózleri ottı jaǵıwdı úyrendi. Endi olar quwraǵan aǵashtı alıp, birewiniń basın oyıp, jerge qoyǵan. Ekinshi tayaqtı oyıqqa salıp, eki qoldıń arasında aylandıradı. Sol waqıtta úykelengen aǵashlar ushqın shıǵaradı.

Adamzattıń rawajlanıwı menen ottı islep shıǵıwda kóplegen usıllar oylap tabıldı.

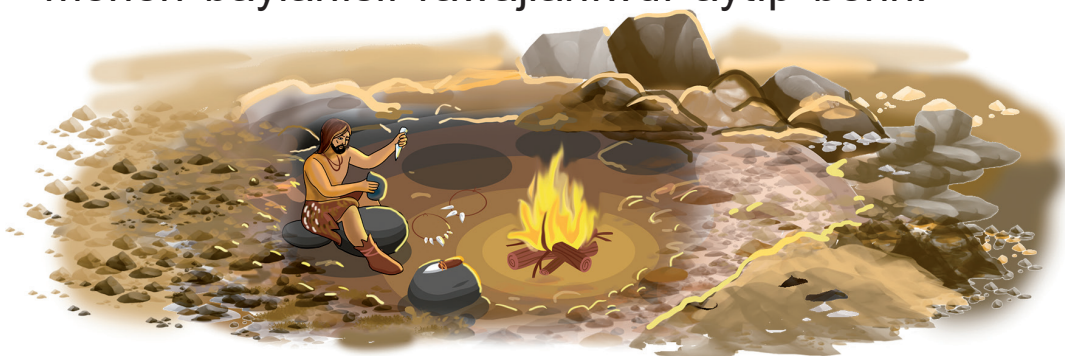

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Adamlar ottan qanday maqsetlerde paydalanǵan?
2. Adamlar ottı ne ushın óshirmesten saqlaǵan?
3. Házirgi dáwirde ottan qalay paydalanamız?

2-tapsırma. Súwretlerden paydalanıp, ot jaǵıw menen baylanıslı rawajlanıwdı aytıp beriń.

 3-tapsırma. Úyde awqat tayarlaw ushin gazdan qansha waqıt paydalanadı?

KOMPYUTERLER

Kompyuterler – ájayıp qurılma bolıp, oniń járdeminde esaplaw, súwretler sızıw, maǵlıwmatlardı jıynaw hám saqlaw múmkin. Ol kompyuterdiń yadı hám mıyı boladı. Kompyuter islew ushin baǵdarlama dep atalǵan kórsetpe kerek boladı. Baǵdarlama kompyuterlerdiń ishinde jaylasqan este saqlap qalıwshı arnawlı úskene qattı diskte saqlanadı. Birinshi kompyuterler jigirmalanshı ásir baslarında payda boldı.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kompyuterler degenimiz ne?
2. Onnan qanday maqsetlerde paydalanıwǵa boladı?

 2-tapsırma. Kompyuterden qalay paydalanıw kerekligi haqqında sáwbetlesiń.

DÓŃGELEK

Birinshi dóńgelekler domalaq formadaǵı aǵashlar bolǵan. Olardı awır taslardıń, kemelerdiń hám basqa da zatlardıń astına qoyıp domalatıp, uzaq jerlerge kóshiretuǵın bolǵan. Ortası jıńshkerek bolǵan dóńgelekler jılısıwǵa qolaylılaw bolǵan. Bunnan keyin bul dóńgelek aǵashlardıń ortasın kúydirip, eki sheti iri bolǵan jaǵdayǵa keltirilgen. Sál keyinlew eki dóńgelek bólek soǵılıp, qurastırılatuǵın boldı. Adamlar metall menen islewdi úyrenkennen keyin, dóńgeleklerdi metaldan isleytuǵın boldı. Onıń sırtı metaldan bolǵanı ushin sırtqı urılıwlardan saqlandı hám tezirek aylanatuǵın boldı.

Úlken jetiskenliklerdiń biri, hárbir dóńgelek bir-birine baylanıssız aylanıwı edi. Dóńgelektiń aylanatuǵın jerin tez-tez maylap turıw arqalı jáne de kóbirek paydalanǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Birinshi dóńgelekler qanday kóriniste bolǵan?
2. Dóńgeleklerdiń bizge qanday xızmette zárúr ekenligin aytıp beriń.

2-tapsırma. Súwretlerdegi dóńgeleklerdiń qaysı transportqa tiyisli ekenligin aytıp beriń.

VELOSIPED

Sizler velosiped aydawdı jaqsı kóresiz be? Ol bizge kóp paydasın tiygizedi. Biz onıń qashan payda bolǵanı menen tanısayıq.

Bir mırn segiz júz on jetinshi jılı Germaniyada eki dóńgelekleli velosiped payda boldı. Bul ayaq penen ámelge asırılatuǵın edi. Sonıń ushın, bul mashina “Velosiped – tez ayaq” dep atalǵan. Bunnan soń islep shıǵılǵan velosiped «Órmekshi» dep ataladı. Bul velosipedke aǵash dóńgeleklerdiń ornına metall iyneler salındı. Dóńgelektiń sırtı rezina shina menen qaplanǵan. «Órmekshiler» basqarıw dástegi hám pedalǵa iye boldı.

Házirgi kúnde velosipedler balalar ushın, sport, jol ushın hám arnawlı túrdegi velosipedler bolıp bólinedi.

Jol ushın arnalǵan velosipedler bekkem ramka, úlken shina hám joqarıda jaylasqan rulge iye.

Sport ushın arnalǵan velosipedler jeńil qurılısına, tezlikti ózgerkishine hám qol tormozına iye.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. “Tez ayaq” dep atalatuǵın velosiped qanday dúziliske iye edi?

2. “Órmekshi” dep atalatuǵın velosiped qanday isleydi?

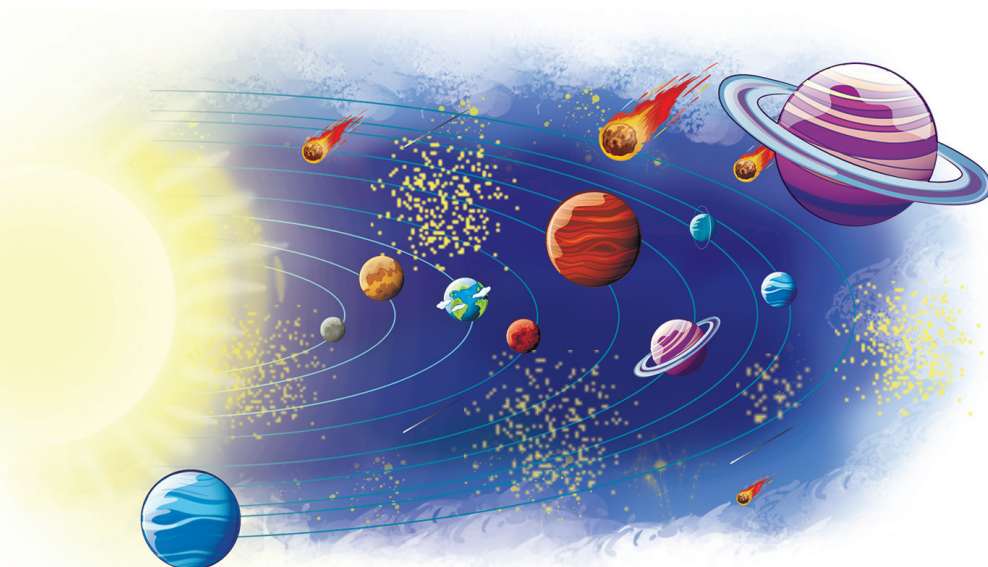
3. Sport velosipedleri qanday?

📖 **2-tapsırma.** Súwretten velosipedlerdegi ózgesheliklerdi aytıp beriń.

QUYASH

Aspan qushağında millionlap juldızlar ózinen nur hám ıssılıq shıǵaradı. Jerdegi ómir de mine usı nur sebepli dawam etpekte . Biz usı ıssılıq hám jaqtılıqtı Quyash degen úlken juldızdan alamız.

Quyash – Quyash sistemasınıń orayında turıwshı qızıp turǵan shar. Ol jerge eń jaqın juldız esaplanadı. Ol ózinen júdá kóp muǵdarda nur hám ıssılıq shıǵaradı. Usı arqalı biziń planetamızǵa tirishilik baǵıshlanadı. Quyash sarı reńdegi úzliksiz janıp turıwshı úlken juldız. Onıń awırlıǵı Jer planetası sıyaqlı kóplegen planetalardıń awırlıǵına teń. Bul massa Quyashtıń tartıw kúshi arqalı planetalardıń óz átirapında aylanba háreket etiwine sebep boladı, nur hám ıssılıq shıǵaradı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aspanda nelerdi kóre alasız?
2. Quyash qanday shar?
3. Álemge tirishilik baǵıshlawınıń qanday sebebi bar?

2-tapsırma. Quyash nuri tásirinde tábiyatta qanday ózgerisler bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesıń.

PLANETALAR HAQQÍNDÁ NELERDI BILEMIZ?

Bizler Jer planetasında jasaymız. Nur shashqan quyash ta óz aldına planeta eken. Biz planetalar haqqında qanday maǵlıwmatlardı bilemiz?

Planetalar – tas, metall hám gazlardan ibarat, óz kósheri átirapında aylanıwshı shar formasındaǵı iri fazalıq dene. Jer biziń juldızımız – Quyash átirapında aylanatuǵın toǵız planetanıń biri. Planetalar Quyash átirapında háreket etedi. Jerdiń Quyashtı tolıq aylanıp ótiwi ushın 365 kúnnen kóbirek, yaǵnıy bir jil waqıt ketedi. Biziń Quyash sistemamızdı Quyash, onıń átirapın aylanıp júriwshi planetalar, sonday-aq, iri tas hám muz bólekleri quraydı. Jerdiń tábiyiy joldası – Ay, Merkuriy hám Veneradan tisqarı basqa planetalardıń da óz joldasları bar.

Planetalar Quyashtan qansha uzaq jaylassa, sonsha olardıń Quyashtı tolıq aylanıp shıǵıwı ushın kóp waqıt sarıplanadı.

Merkuriy Quyashtı 88 kúnde, Jer bolsa 365 kúnde aylanıp shıǵadı. Al Neptun planetasınıń Quyashtı tolıq aylanıp shıǵıwı ushın 165 jil kerek boladı.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aspanda nelerdi kóre alasız?
2. Planeta nelerden ibarat?
3. Quyashqa qanday aralıqta jaylassa onı uzaq aylanadı?

 2-tapsırma. Planetalardıń atların aytıp beriń.

Eslep qalıń!

Xabar mánisin bildirgen gáplerdiń aqırına noqat (.) qoyıladı. Soraw mánisin bildirgen gáplerdiń aqırına soraw (?) belgisi qoyıladı. Quwanıw mánilerin bildirgen gáplerdiń aqırına úndew (!) belgisi qoyıladı.

QUYASH BIZGE NE USHÍN KEREK?

Quyashtıń nurı jerdi jaqtılandırıp ısıtadı. Ol barlıq janı bar zatlarǵa ómir beredi. Quyashsız álem qarańǵı suwıq hám tirishiliksiz bolǵan bolar edi. Quyash aspandaǵı bárshe juldızlardan basqasha. Juldızdı túnde kórsek, quyashtı kúndiz kóremiz. Quyash kókte, al onıń nurları jerge jetip keledi. Quyash nurı ósimliklerdiń ósiwine imkaniyat jaratadı. Ósimlikler adamlar hám janlı zatlardıń jasawı ushın kislorod shıǵaradı.

Heshqashan oǵan tik qaramań. Quyash nurları kózińizge zıyan jetkiziwi múnkin. Quyash kúndizgi jaqtılıq nurları menen birge qáwipli bolǵan quyash shamalın da shashadı eken. Bul qáwipli nurlardan ana jerimizdiń qorǵanıw qatlamı qorǵaydı eken.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Quyash nurınıń qanday paydası bar?
2. Quyash nurınıń zıyanı bar ma?

2-tapsırma. Quyash nurı bolmaǵanda tábiyatta qanday ózgerisler bolatuǵınlıǵın aytıp beriń.

QUYASH BULT ARTÍNA JASÍRÍNDÍ

Quyash okean suwin ısıtadı hám hawada kórinbeytuǵın suw puwin payda etedi. Okean, teńiz, dárya hám kóllerdegi suw turaqlı puwlanıp turadı. Dala, baǵ hám basqa jerlerdegi ósimlikler hám ıǵal jerlerden de suw puwlanadı.

Aspanǵa kóterilgen suw puwları bultlardı payda etedi. Samal bultlardı bir jerden basqa jerge kóshirip júredi. Bulttaǵı suw bóleksheleri birlesip, suw tamshıların payda etedi. Suw tamshıları bolsa, jerge jawın bolıp jawadı. Hawa suwıtqanda bultta muz bóleksheleri payda boladı. Olar birigip, qar ushqınların payda etedi. Jawın bizdi azıqlandıratuǵın ósimlikler ushın zárúr. Jerge túsken suwdıń bir bólegi topıraqqa sińedi. Al qalǵan bólegi qaytadan teńiz hám okeanlarǵa túsedi. Bul tez-tez qaytalanıp turadı.

Báhárde geyde burshaq ta jawıwı múmkin. Burshaq noqattay, geyde onnan da úlken boladı. Burshaq eginlerdi wayran etiwı, baǵdaǵı miywelerge zıyan keltiriwi múmkin.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Suw puwlanıwı arqalı ne kelip shıǵadı eken?
2. Jawınnıń jerge qanday paydası bar?
3. Jawınlar ne ushın hár qıylı jawadı dep oylaysız?

2-tapsırma. Berilgen tekstten tábiyat qubılıslarınıń túrlerin tabıń.

? **3-tapsırma.** Jumbaqtı oqıp, sheshimin tabırń.
Kóterilip kóllerden,
Qalqıp júrer aspanda.
Túnerip ol gá birden,
Jamǵır bolar dalada.

S.Embergenov

QUYASH NURLARÍ AVTOMOBILDI JÚRGIZEDI

Quyash nurınan hámme islerde paydalanıw múmkin. Konstruktor hám alımlarımız quyash nurları járdeminde kemelerdi, avtomobillerdi júrgiziwge eristi.

Quyash energiyasınan tiykarınan, eki jol menen paydalanıladı.

Birinshiden, quyash nurları quyash batareyalarına túsirilip, tuwrıdan-tuwrı elektr energiyasına aylandırıladı. Quyash batareyaları menen jaydı ısıtıwǵa boladı. Alınǵan elektr energiyası qansha avtomobillerdi tez hám ańsat júrgizedi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Quyash nurlarınan nelerde paydalanıwǵa boladı?
2. Avtomobillerdi júrgiziwde quyashtan qanday paydalanamız?
3. Házirgi kúnde quyash nurlarınan jáne nelerde paydalanıwǵa boladı?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen tekstti oqırń. Súwretlerge qarap quyash nurlarınan nelerde paydalanıwǵa bolatuǵınlıǵın aytırń.

Samolyot quyash batareyaları járdeminde bir yarım mıń kilometr aralıqtı basıp ótti. Párwazdıń bálentligi segiz mıń eki júz metrdi quradı. Energiyanı únemlew

maqsetinde islep shıǵarılǵan samolyottıń qanatlarınıń uzınlıǵı alpıs úsh metrden uzınlaw. Samolyottıń tiykarın salıwshı ushıwshılardıń biri bunnan aldın quyash batareyalı samolyotta jigirma altı saat ushqan edi.

SHAR – QUYASH

Omardıń qolındaǵı sharınıń sabaǵı úzilip, hawalap uship ketti. Izinen quwıp sekirdi, biraq boyı jetpey, uzaqlay berdi. Diń aspanǵa kóterilip, kóz ushına alısladı.

– Sharım uslatpadı, – dep shataq sala bergennen soń apası:

– Azanda erte tur, jaqın jerge keledi, sonda uslap alasań, – dep aldap uyqıǵa jatqızdı.

Azanda erte turǵan Omar sırtqa shıqtı. Tereklerdiń shaqasına ilinip turǵan sharday qıp-qızıl dóńgelek quyash kórinde.

– Áne, meniń sharım, – dep Omar quwanǵanının qolın shappatlap, baqırıp jiberdi. Apası da:

– Awa, awa, seniń sharıń, – dep mıyıǵınan kúldi.

Omar shardı uslaw ushın biraz juwırdı. Onıń menen qosıla juwırǵan kúshikti kórip, shar-quyashtı umıtıp ketti.

Ó. Qutlımuratov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Omardıń sharı qalay uship ketti?
2. Omar ne ushın quyashtı sharǵa uqsattı?

2-tapsırma. Súwretlerden shar menen quyashtıń usaslıǵın tabıń.

III BÓLIM. KEWIL HÁM TIL JEKE KITAPXANA

KITAPTA

Bir-birine ulasqan,
Hár biri dur shashqan,
Oylarıńa oy qosqan,
Hasıl sózler kitapta.

Qaharmanlıq saltımnıń,
Jeńis penen dańqımnıń,
Meniń el hám xalqımnıń,
Danaları kitapta.

Tasqınlatqan ğayrattı,
Altınnan da qımbatlı,
Nanday áziz hám tatlı,
Naǵız sózler kitapta.

Ómir jolı bári bar,
Ne izleseń tabılar,
Oqıǵanlar úlgi alar,
Aqıl sózler kitapta.

Danalardıń miyrası,
Kewillerdiń talwası,
Aytsam gáptiń ırası
Barlıǵı da kitapta.

J.Dilmuratov

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shayır kitap haqqında qanday pikirler bildirgen?
2. Qaharmanlıq saltımnıń, Jeńis penen dańqımnıń degen qatarlarda neni aytpaqshı bolǵan?

Eslep qalıń!

Kórindi, juwırdı, shıqtı sıyaqlı sózleri hárekettiń bolıp ótkenligin bildiredi.

KITAPLAR QALAY PAYDA BOLǴAN?

Áyyemgi waqıtlarda kitaplar júda qımbat hám tabılmaytuǵın bolǵan. Olardı ayırım adamlar qolda jazatuǵın bolǵan. Kóshirip jazıwǵa kóp waqıt ketken. Olardı kóbeytiw kóp waqıt talap etken. Keyin mashina oylap tabılǵan. Bul mashina tas baspa dep atalıp, har qanday kitaplardı kóbeyte alǵan.

Evropada eń dáslepki basıp shıǵarıwǵa tiykar salǵan Logan Gutenberg Germaniyada jasaǵan. Ol basıp shıǵarıw úskenesin hám sıyanı oylap taptı. Birinshi baspadan shıqqan kitaplar áyyemgi Qıtayda toǵızınshı ásirde payda boldı.

Házirgi dáwirde gazeta hám kitaplar tez hám reńli bolıp, basıp shıǵarıw úskenelerinde basıp shıǵarıladı. Uzunlıǵı 8 km ge shekemgi bolǵan qaǵazlar 600 metr tezlikte aylanıwshı úskene arasınan ótkeriledi.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Áyyemgi kitaplardı basıp shıǵarıwda qanday qıyınshılıqlar bolǵan?

2. Basıp shıǵarıw úskenesin hám sıyanı oylap tapqan kim edi?

 2-tapsırma. 2-klass ushın basıp shıǵarılǵan sabaqlıqlardıń atın hám olardıń neshe bet ekenligin aytıp beriń.

KITAP

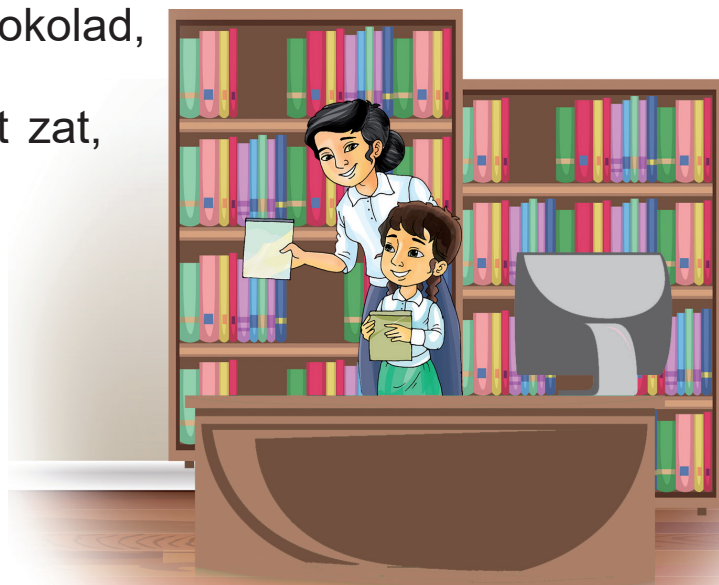
Záwre apası menen,
Bir kúni bardı bazarǵa,
Zatlar tolı ne degen,
Qarap qaldı olarǵa.

Túrli-túrli oyınshıq,
Kózdi tartar jiltırap.
Tur sup-sulıw quwırshaq,
Sóyleytuǵın, bídirlap.

Jeýseń be? – dep shokolad,
Sorap edi apası.
– Meniń ushın qımbat zat,
Kitap-dedi Závresi.

Naǵıslanıp bezelgen,
Tańladı ol kitaptı,
Súyer edi ázelden,
Závre ertek kitaptı.

Bilgenge joq bahası,
Závre aldı kitaptı.
Qızınıń bul iqlası,
Apasına unaptı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Závre qay jerge bardı?
2. Anası oǵan ne alıp bermekshi boldı?
3. Anasına qızınıń qaysı háreketi unadı?

👤 **2-tapsırma.** Kitapxanaǵa aǵza bolıw hám kitaplardan paydalanıw haqqında sáwbetlesiń.

EŇ JAQSÍ MIYRAS

Erte zamanlarda bir ǵarrınıń úsh balası bar eken. Ǵarrı qartayıptı. Bir kúni balaların aldına shaqırıp alıp bilay depti:

– Balalarım, men endi qartaydım. Ómir boyı jıynaǵan azı-kem dúnya malımdı sizlerge bólistirip bermekshimen. Qáne, aytıńlar, qanday miyras alıwdı qáleysiz?

Sonda eń úlken balası oylanıp turıp:

– Ata maǵan túyelerińizdi miyras etip beriń, – depti. Ortanshı balası atasınan qoyların soraptı.

Al genje balası úndemey tura beripti. Ákesi onnan:

– Balam, sen nege úndemeysiń? – dep soraptı.
– Atajan, men siziń ele kóp jasawıńızdı qáleymen.
Al miyras máselesine kelsek, maǵan jıynap qoyǵan
kitaplarıńızdı berseńiz, – depti.

Balaları ózlerine tiyisli miyrastı bólisip alıp, hárkim óz aldına jasay baslaptı.

Tuńǵısh balası atasınan qalǵan túyelerin kárwanǵa qosıp, sawda-satıq penen shuǵıllanıptı. Onıń isleri júrisip, kóp baylıq toplaptı. Biraq, bir kúni jolda onıń kárwanına qaraqshılar topılıp, baylıǵın da, túyelerin de tonap ketipti.

Ortanshı balası bolsa, atasınan qalǵan qoylardı satıp jep, arqayın jasay beripti. Qoylar da egizden qozılap, jıldan-jılǵa kóbeye beripti. Biraq bir jılı qıs qattı kelipti de qoylarǵa kesellik taralıptı. Qoylardıń birewi de qalmaq qırılıp qalıptı.

Genje balası atasınan alǵan kitapların qunt penen oqıp, bilimli, ónerli bolıptı, alım bolıp jetilisipti. Xalıq arasında abıroyǵa, baylıqqa iye bolıptı. Ol bir kúnleri eki aǵasınıń basına túsken músiybetti, awır awhalda

qalğanın esitipti hám aǵaların janına shaqırıp, olarǵa járdem beripti. Úsh aǵayınli jigit bir-birin qollap-quwatlap birge jasap, murat-maqsetine jetipti.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ğarrınıń úlken balası qanday baylıqtı tańlap aldı?
2. Ortanshı balasına ne tiyisti?
3. Úshinshi bala neni tańladı?

2-tapsırma. Kitap haqqında naqıl-maqallardı tabıń hám mánisi haqqında sáwbetlesiń.

KITABÍM – QUYASHÍM

Kitabim-quyashım,
Alemge nur shashqan.
Kitabım-sırlasım,
Bilimge jol ashqan.

Kitabım-ǵáziynem,
Sanamdı bayıtqan.
Turmısın tereńnen,
Úyretken danıshpan.

Kitabım – iǵbalım,
Kásibim-kárim ol.
Jurt bere almaǵanniń,
Beredi bárin ol.

Sadıq dos, márt joldas,
Shıńlarǵa baslaǵan.
Jalqawǵa qol sozbas.
Baxıtqa eriser,
Oǵan shın dos bolǵan.

Ya. Ájimov

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Shayır kitap haqqında qanday pikirler bildirgen?
 2. Shayır ne ushın “Jurt bere almaǵandı berdi” dep esaplaǵan?

- 📖 2-tapsırma.** Qosıqtı oqıń hám nem degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

JAS TÁWIP ÁMIRDEN NENI SORADÍ?

Buxara ámiriniń úlken kitapxanası bolǵan, lekin oǵan kiriw ushın hámmege de ruqsat etilmegen eken.

Kúnlerden bir kúni ámir awırıp qalıptı. Saray táwipleri onı emley almaydı. Sonda táwiplerdiń birewiniń esine endi ǵana atı shıǵıp kiyatırǵan Ábu Áli ibn Sina

yadına túsipti. Ámir ol haqqında esitiwden, onı sarayǵa shaqırıptı. Ibn Sina ámirdi emlepti. Bunnan quwanǵan ámir onı saray táwiplerine baslıq etipti hám «Tile tileǵıńdi!» – depti. Jas Ibn Sina baylıq soramay, tek kitapxanadan paydalanıwǵa ruqsat soraptı. Ámir ruqsat beredi. Solay etip, belgili alım ámir kitapxanasınan paydalanıwı huqıqına iye boladı.

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Buxara ámiri Abu Ali ibn Sinanı ne ushın shaqıradı?
 2. Abu Al ibn Sina amirden neni ótinish etti?
 3. Ámir Abu Ali ibn Sinanı ne menen sıylıqlaydı?

2-tapsırma. Elimizde kitap oqıwǵa jaratılǵan imkaniyatlar haqqında aytıp beriń.

KITAPLAR NEDEN NARAZÍ?

1-tapsırma. Berilgen qosıq qatarların rollerge bólip oqıń.

Sumkańda jata berip,
Sharshap kettim ǵoy jora.
Qarasań bolar edi,
Uyqılap jatqannan góre.

Búkleyseń betlerimdi,
Kirlep ketti betlerim,
Sánemniń kitabınan,
Qay jerim kemis meniń?

Sumkańda biraz jattım,
Búklense de betlerim,
Hár jerimnen jırtıp alıp,
Qayıq soqtıń, úplediń.

Shıjbaylaǵan qolıńnan,
Bizler qashıp ketemiz.
Úgili qız Sánemxan,
Oǵan xızmet etemiz.

Bala: Keshir meni kitaplarım,
Aqılsız ekenmen men.
Qásterlep abaylayman,
Wádem sol, shın kewilden!!!

 2-tapsırma. Kitap haqqında maǵlıwmatlardı oqıń hám aytıp beriń.

- ❖ 2-aprel-xalıq aralıq kitaplar kúni.
- ❖ Dáslepki kitapxana eramızdıń ekinshi ásirinde Xorezmde óz jumısın baslaǵan.
- ❖ Eń kóp tomli kitap Francuz enciklopediyası bolıp, ol bir miń eki júz tomnan ibarat.
- ❖ Nyu-York muzeyinde boyı úsh metr, qalıńlıǵı bir metr, awırlıǵı bir júz jigirma bes kilogramm keletuǵın kitap bar.
- ❖ Qaraqalpaq xalqınıń folklorı júz tomliq kitap bolıp shıǵarıldı.

QUYASH HÁM KITAP

Kitaptı biykarǵa quyashqa megzetpeydi. Quyash insanǵa, tábiyatqa tirishilik hám rawajlanıwǵa járdem beredi. Kitap – aqıl-sanamızdı rawajlandıradı.

Kitap oqıwdıń óziniń qaǵıydaları bar:

1. Paydalı kitaptı tańlay alıw.
2. Asıqpay, aqırına deyin túsiniw oqıw.
3. Oqıǵan kitaptıń mazmunın biliw, onnan juwmaq shıǵarıw.
4. Kitaptaǵı waqıyalardı turmıs penen salıstırıw.
5. Kerekli jerlerin dápterger jazıp barıw.
6. Kitapqa jaqsı qatnasta bolıw.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kitaptı ne ushın quyashqa teńlestiremiz?
2. Kitap penen dos bolıw bizge ne beredi?
3. Kitaptıń paydalısın saylap oqıw degende neni túsinemiz?

2-tapsırma. Ne islewge bolmaydı? degen sorawǵa juwaplardı oqıń. Olardı ne ushın islemewimiz kerek ekenligi haqqında pikirlerińizdi bildiriń.

1. Kitaptı patas qol menen uslawǵa bolmaydı.
2. Kitaptı kózge jaqın jerge uslap oqıwǵa bolmaydı.
3. Kitaptı awqatqa jaqın jerge qoyıwǵa bolmaydı.
4. Kitaptıń betin jırtıwǵa, betlerine jazıwǵa hám qayırıwǵa bolmaydı.

3-tapsırma. Berilgen jumbaqtı oqıp, sheshimin tabıń.

Bilimniń naǵız bulaǵı,
Oqısań zeyniń ashılar.
Bir neshe betten turadı,
Ishinen dúrler shashılar.

S. Embergenov

SÓZLERDI ORNÍNDÁ QOLLANÍW

HÁRIPLERDEN BASLANAR

Hárip sapqa dizilse,
Quralıp sóz shıǵadı,
Al, bir hárip úzilse,
Ornı ashıq turadı.

Oy saladı kewilge,
Háriplerdiń qatarı,
Usı jerden ómirge,
Jollar tarap atadı.

Háriplerden baslanar,
Barlıq haqıyqatlıqlar,
Keyin kózge taslanar,
Quwanışlar, shadlıqlar.

Baslanar “A” háripten,
Anamızdıń atı da.
Bóleneseń kórip sen,
Onıń saltanatına.

Oylandırar hámmeni,
Háriplerdiń atları.
Qıylandırar ol seni,
Gáp quraǵan waqları.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Háriplerden ne payda boladı eken?
 2. Ana hám adam sózlerin ne ushın aytqan dep oylaysız?
 3. Álipbede háripler izbe-izligi qalay jaylasqan?

- 📖** **2-tapsırma.** Ózińizdiń atlarıńızdıń hárbir háribine sóz tabıń.

Úlgi: Atabek –
 a-ana
 t-tas
 a-ata
 b-bala
 e-esik
 k-kitap

SÓZLERDI ÓZ ORNINA QOY

- ?** **1-tapsırma.** Qawsırmanıń ishindegi háriplerdi qosıp sózlerdi oqıń.

(k) ←	ó	(t) ←		te-r ←	
(s) ←	z	(s) ←	ez	bó-r ←	ek
(b) ←		(b) ←		ke-r ←	

- 📖** **2-tapsırma.** Berilgen sózlerdi eki tárepinen de oqıǵanda da birdey sózlerdi tabıń hám oqıp kóriń.
 Kerek, ana, ata ,

- 📖** **3-tapsırma.** Buwınlardan sózlerdi qura, sózlerden gáp dúz.

miy	net	ba	xıt	kel	ti	rer				
a	la	ba	me	la	gúl	nen	me	la	na	nen
az	az	dan	úy	re	nip	da	na	bo	lar	
ki	bi	bu	tap	lim	la	ǵı				

HÁRIPLERDEN SÓZLER QURA

- A. Alma , aǵa, as, aspan.
- N. Ana, nabat, nan, naǵıs.
- I. In, iyne, is, ilgek
- M. Mal, mine, alım, mıs
- T. Tún tis, til, tilek
- L. Lala, láylek , limon,
- B. Bala, baha, báhár, bul.
- K. Kamal, eki, úke, kino.
- R. Reń, gúrek, batır.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Háriplerden sóz qurawda qıyınshılıq boldı ma?
2. Qaysı háriplerden baslanatuǵın sózler az eken?

2-tapsırma. Topar jumısı. Klass oqıwshılarınıń atların álipbe tártibinde hám usı háripten baslanatuǵın sóz benen birge aytıp beriń.

Úlgi: Almagúl – aqıllı. Ámiyna – álpayım.

QABUSNAMADAN

Bilgil, hámme ónerden sóz óneri jaqsı. Jaqsı sóylewge úyren hám múlayım sóylewden basqa nárseni ádet qılma. Sebebi qanday sózdi sóylewdi qáleseń, til sonı sóyleydi. Sózdi óz ornında sóyle. Paydasız sóz zıyan keltiredi.

Birew sennen bir nárseni soramasa, juwap berme. Qurıdan-qurı sóyley berme. Birew sennen bir nárseni sorasa, durısın ayt.

Sennen soramasa, sen oǵan násiyat qılma. Násiyattı tıńlamaǵan adamǵa heshnárese deme. Eger adam qıńırılıqqa ádetlengen bolsa, onıń qasına barmaǵıl, sebebi bunday adam tuwrı jolǵa túspeydi. Qıysıq aǵashtı shawıp jonbasa, dúziw bolmaytuǵınlıǵın umıtpa.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Jaqsı sóylew degende neni túsinemiz?
 3. Ne ushin soramasa aytpawımız kerek?
 4. Qıńırılıq degende qanday ádetlerdi aytqan?

 2-tapsırma. Qarım-qatnas jasaw ushin qanday sózlerdi qollanılataúǵınılıǵı haqqında sáwbetlesıń.

lábbay, raxmet,

sálem ustaz, ótinish dostım,

márhamat, otırıń, áperip jiberiń.

sálem, apay, neshe swm? ólshep beresiz be.

Eslep qalıń!

Qarım-qatnas jasawda ótinish, raxmet sıyaqlı sózler bir-birewge húrmetti bildiredi. Mısalı: Ótinish, maǵan kitaptı áperip jiberesiz be? Járdem bergenińiz ushin raxmet!

JUMBAQ ARQALÍ OY ÓSEDI

Jumbaq – xalıq awızeki dóretpeleriniń bir túri. Az sóz benen kóp máni beretuǵın hám oylanıp sheshiwdi talap etetuǵın juplastırılıp ayılǵan sóz. Jumbaq sóziniń ózi «judırıqqa jasırılǵan nárseni tap» degen túsinikti beredi eken. Haqıyqatında da, jumbaqtı bir adam aytadı, ekinshi bir adam onıń sheshimin tabadı. Jumbaqlar mazmunına qaray hár qıylı bolıp keledi.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Jumbaqlarda ne jasırınǵan?
 2. Jumbaq degen qanday túsinikti bildiredi?

- 📖** **2-tapsırma.** Jumbaqlardı oqıń hám sheshimin tabıń.
1. Otız qawın arttı,
Eshekke teńlep,
On altısın saldı,
Oń jaǵı keń dep,
Neshe qawın bar?
Sol jaqtaǵı teńde,
Qánekey balalar
Eki jaǵı teń be?
 2. Ala ǵarǵa, qara ǵarǵa,
Ushar-qonar aqsha qarǵa.
Altawı onıń ala ǵarǵa,
Jetewi onıń qara ǵarǵa.
Terekte otır sonsha ǵarǵa.
Bári boldı qansha ǵarǵa.

JAÑÍLTPASHLAR

Qaraqalpaq awızeki ádebiyatınıń erteden kiyatırǵan belgili bir túri – jańıltpashlar. Onı xalqımız atadan-balaǵa miyras etip qaldırıp, usı waqıtqa deyin qızıǵıp aytıp kiyatır.

Jańıltpashlardıń burınnan ayılıp júrgen úlgileri de, jańa túrleri de biz ushın qádirlı. Sebebi, jańıltpash balalardıń durıs hám shaqqan sóylew uqıplılıǵın rawajlandırıwda kútá áhmiyetli. Onı durıs aytıw ushın aytıwshınıń ózi tez hám jańılmay aytıwı kerek.

Al, jańıltpashtı úyreniwshi onı durıs aytıwda sózlerdi qaytalap aytıp, ol sózlerdiń mánisin túsinip alıwdı talap etedi.

Usı jaǵdayda ǵana ol jańıltpashtı durıs hám tez aljaspay ayta aladı. Jańıltpash – qaytalanıp tez

aytilatuǵın, aljastırmay oylanıp aytıwdı talap etetuǵın xalıqtıń kórkem sóz óneri. Jańıltıwshlar tildi shınıqtırıwǵa hám jańılmay tez sóylewge úyretedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Ne ushın jańıltıwshlar usı kúнге shekem saqlanıp kiyatır?
2. Jańıltıwshlar bizdi nege úyretedi?

2-tapsırma. Jańıltıwshlardı oqın hám jańılmay sózlerdi durıs aytıń.

1. Qızıl qumnan kóp túlki qashtı.
Qádirbay izinen quwıp adastı.
Qızıl túlki aldap inine qashtı,
Qádirbay qızılǵa túlkiden adastı.
2. Tursın tawdan tas tasıydı,
Tursın tańnan tas tasıydı.
Tursın tastan tam qaladı,
Kórgenler dim tań qaladı.

S.Embergenov

SÚWRETLER HÁM SÓZLERDE JASÍRILǴAN DANALÍQ

1-tapsırma. Berilgen súwretli rebustıń sheshimin tabıń.

~~Galstuk~~

~~zebra~~

~~taraq~~

2-tapsırma. Sózlerdiń ornın tawıp qoyıń hám naqıldıń mánisin aytıp beriń.

bolsa

awzın-
dağını

bolsa

tórtew

tóbedegini

aldırar

túsirer

Altaw

ala

túwel

MÁNISIN BIL SÓZLERDİŇ

1-tapsırma. Berilgen qosıq qatarlardan jazılıwı birdey, mánisi basqa bolğan sózlerdi tabıń hám súwretke qarap olardı túsindiriń.

* * *

Ele kók góy alma,
Oni úzip alma.

* * *

Jayılp júr qoy.
Qoydı quwma, qoy.

* * *

Igızıp saz, qum, tastı,
Erke Ámiwim tastı.

* * *

Kelin, jemis teriń.
Shıp-shıp aqsın teriń.

 2-tapsırma. Berilgen gáplerdi oqıń hám mánisin túsindiriń.

Kóylegińdi kir qılma. Esikti ashıp ishke kir.

Sen oynannan kesh qaytsań, úyge kel. Ílaydan kesh, basqa jol joq.

SORAWLARǴA JUWAPLAR

– Til ne ushın berilgen,
Qız yamasa balaǵa?
– Táńir sálem bermege,
Ata menen anaǵa.

Kewlin basıp qapalıq,
Batsa birew uymaǵa,
Oǵan jaqsı sóz aytıp,
Qálbine nur quymaǵa.

– Qulaq nege berilgen?
Jaqsı gápti uqpaǵa.
Ata menen ananıń,
Násiyatın tutpaǵa.

Danalıq sóz shiyrin sóz,
Ilip alsa qulaǵıń.
Alǵa qoyǵan ómirde,
Orınlanar talabıń.

X.Saparov

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

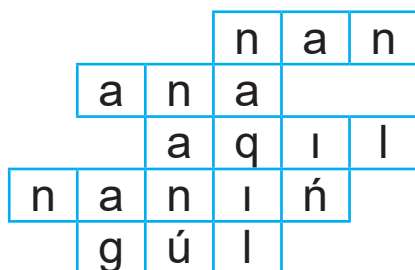
1. Til ne ushın berilgen eken?
2. Qulaqtıń xızmeti neden ibarat eken?

 2-tapsırma. “Sóylesiw ádebi” temasında sáwbetlesıń.

TEREŇ AQÍL MENEN OYLA HÁM TAP

1-tapsırma. Berilgen naqıl-maqallardağı túsirilip qaldırılğan sózlerdi tapsañız, krossvord juwabın tabasız.

1. Nannıń usağı da
2. ... menen bala, gúl menen lala.
3. ... jastan shıǵadı, hasıl tastan shıǵadı.
4. Buwday ... bolmasa da, buwday sóziń joq pa edi.
5. Adam qolı ... , mańlay teri nur.

2-tapsırma. Teksti oqıp, qayta aytıp beriń. Qanday degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tabıń.

Quwırshaq

Jaǵaları sádepli,
Etekleri búrmeli,
Kóylegi kóp jarasqan,
Quwırshaǵım oynasın.

Qara monshaq kózleri,
Lala kibi júzleri,
Jipek mısıl shashları,
Quwırshaǵım oynasın.

IV BÓLIM. TARIYX GÁZIYNELERI TARIYXÍY ESTELIKLER HAQQÍDA NELERDI BILEMIZ?

REGISTAN

Samarqandta Registanda úsh medirese bar. Uliǵbek medresesi on besinshi ásirdeń basında salınǵan. Sherdar medresesi on jetinshi ásirdeń birinshi yarımında hám Tilla Qarı medresesi on jetinshi ásirdeń ortalarında payda bolǵan. Uliǵbek medresesi maydanda ark wazıypasın atqarǵan. Múyeshlerinde biyik minaralar jaylasqan.

On jetinshi ásirde Samarqandta Yalantush Bahadır Sherdar mediresesin qura baslaydı. Onıń diywallarına arıslannıń súwretleri túsirilgen. Tilla Qarı mediresesi atamasınıń mánisi tilla menen bezetilgen degendi bildirgen. Bul mediresede sabaqlar ótiliwi menen birge, ol qalanıń tiykarǵı meshiti bolǵan. Medireselerdeń anıq hám sulıw isleniwi Samarqandtıń eń biybaha estelikler qatarına kiriwine sebepshi bolǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Registanda qanday medireseler bar?
2. Universitet wazıypasın atqarǵan medirese qaysı?
3. Samarqand haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten qala, jer-suw atamaların bildiretuǵın sózlerdi tawıp, aytıp beriń.

SHÍLPÍQ

Shılpıq qalasınıń tariyxı bunnan eki mın jil burınǵı dúwirlerden baslanadı. Ol sheńber kórinisinde bolıp, Nókis qalasınan 43 kilometr qublada jaylasqan. Shılpıq dáryadan otız bes-qırq metr bálentliktegi ústi ashıq, domalaq minara. Ol tábiyiy tegis tóbeliktiń

ústinde jaylasqan. Onıń dógeregi qalıń diywal menen oralǵan. Al bir tárepi kiriw jolı sıpatında ashıq qaldırılǵan. Házirgi waqıtta Shılıpıqtıń altısegiz metrli diywalı saqlanǵan. Áyyemgi

diywallardıń bizge shekem unırap ketpey saqlanıw keliwiniń sırı, bul jawın – shashınnan saqlawshı sıbawlardıń ornatılıwında. Sıbawlar dárya ultanındaǵı saz ılaydan alınǵan hám hárqanday ızǵarlıq penen jer silkiniwine qarsı turıw ushın diywal astına qum tóselgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shılıpıq qalasınıń jası qansha?
2. Sıbawlardıń unırap ketpey turıwınıń sebebi ne?
3. Shılıpıqtıń qansha diywalı saqlanǵan?

2-tapsırma. Berilgen tekstten qanday degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp beriń.

QOYQÍRÍLǴANQALA HÁM TOPÍRAQQALA

Qoyqırılǵanqala Qaraqalpaqstan Respublikası Tórtkúl rayonında jaylasqan. Onıń ishinen úlken eki

qabatlı Oraylıq úlken shirkewdiń tiklengenini anıqlanǵan. Qalıń jeti metrlik diywal menen qorshalǵan úlken shirkew ishinde atanaq túrinde jaylasqan altı ójire bar. Beruniy táriyiplegen astronomiyalıq ásbap – usı qaladan tabılǵan. Qalanıń negizinde jatırǵan sheńber hám atanaqlar onıń salınıwında masseget kóshpeli qáwimleriniń tásiiri kúshli ekenliginen derek beredi.

Topıraqqala Ellikqala rayonında jaylasqan. Bul qala ekinshi – tórtinshi ásirlerge tiyisli estelik. Házirgi kúnde ol jerden jigirma bes metr bálentlikte jaylasqan. Qalanıń gerbishlerinen qaraqalpaq urıwlarınıń tamǵalarına usaytuǵın tamǵalar tabılǵan. T – Qońırat – qaramoyın urıwınıń tamǵasına, II – Qońırat – qostamǵalı urıwınıń tamǵasına hám + qıpshaq urıwınıń tamǵasına usaydı. Qalanıń qubla – batisında Xorezm patshalarınıń úsh qabatlı sarayı bolıp, ol dem alıw hám diniy bayramlar ótkeriw ornı bolǵan.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qoyqırılǵanqala qaysı rayonda jaylasqan?
2. Qalanıń salınıwında qaysı qáwimleriniń tásiiri kúshli?
3. Topıraqqala qaysı rayonında jaylasqan?
4. Qaysı urıwlardıń tamǵaları haqqında ayılǵan?

Eslep qalıń!

Qala hám jer-suw atları bas háripten baslanıp jazıladı. Mısalı: Nókis, Ámiwdárya.

 2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarǵa bólip oqıń.

Qoyqırılǵanqala, Qaraqalpaqstan Respublikası, Tórtkúl, Qońırat – qaramoyın, Qońırat – qostamǵalı, Xorezm, Ellikqala.

GÁWIR QALA

Gáwir qala jóninde maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, ilimpazlar bunnan bir mırn bes júz jılday burin tiklengen qala ekenin anıqlaǵan. Ol biriniń

ústine biri salınǵan, yaǵnıy bir qansha qatlamlardan ibarat. Qala záwlim saraylardan, turaq jaylardan, biyik qorǵan – diywallardan turadı. Shińǵısxan áskerleri Orta Aziya qalaların jawlaw waqtında Gáwir qalanı adam jasaw múmkinshiliginen ayırǵan. Biraq kóp keshikpey búlginshilikke ushıraǵan xalıq usı átiraptaǵı eki tóbeliktiń aralıǵına qonıslanadı. Payda bolǵan bul qalanıń atı “Antakiya sháhári” dep atalǵan. Gáwirqala Xojeli rayonında, Sultan Wáyis tawında, Xorezm walayatında da bar.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Gáwir qala nelerden turadı?
2. “Antakiya sháhári” dep qay jer atalǵan?
3. Gáwirqala qay jerlerde bar?

2-tapsırma. Berilgen tekstten nelerden degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp beriń.

TÓK TAWÍ QALAY PAYDA BOLǵAN?

Burıńǵı waqıtlarda Ámiwdárya Samanbay toǵayınıń ústi menen arqaǵa qarap aǵadı eken. Arqa betten kóp el usı Ámiwdáryadan suw ishıp, kún kóredi eken. Sol zamanda bir ójet dáw dáryanıń ayaǵındaǵı elge suw jibermew ushın dáryanı baylamaqshı bolıptı. Ayaqtaǵı eldiń adamları bul xabardı esitip, dáwge adam jiberipti.

– Qudiretli dáw, dáryanı baylamańız, ne tileseń de bereyik! – dep jalınıptı. Biraq dáw ójetlikke salıp, sózin tırlamay kete beripti.

Sol elde bir kempir bar eken. Bul xabardı ol da esitip, dáwdiń aldınan shıǵayın dep ketipti. Jolda kempirdiń aldınan shıqqan dáw onıń menen xabarlaspay kete beripti. Kempir dáwdiń ójet ekenin bilip:

– Balam, dáryanı baylay ǵoy, tastay etip bayla, ayaqtaǵı el suw ishpese uw ishsin, – depti.

Dáw:

– Sendey kempirdiń aytqanın qılatuǵın men be, al baylamaǵanım, – dep etegindegi topıraqtı turǵan jerine tóǵıp, keynine qaray ketip qalıptı.

Házirgi Tók tawı sol dáwdiń tókken bir etek topıraǵı eken deydi.

Tók qala házirgi Nókis rayonında jaylasqan. Ol jerden 11 metr bálentlikte saqlanǵan. Jergilikli xalıq bul qalanı “Darsan” dep ataydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Dáwdiń maqseti ne edi?
2. Kempirdiń dáryanı baylay ǵoy dewiniń sebebi ne edi?
3. Tók tawı turǵan jerdi házir ne dep ataydı?

2-tapsırma. Berilgen tekstten kempir hám dáwdiń sózlerin aytıp beriń.

Eslep qalıń!

Zatlardıń qatar tártibin bildiretuǵın sózlerge neshinshi? degen soraw qoyıladı.

Men ekinshi partada otıraman.

JAZÍWDÍ KIM OYLAP TAPQAN?

JAZÍW HAQQÍNDÁ MAĖLÍWMAT

Jazıw óziniń rawajlanıwında kóp tariyxıy jollardı basıp ótken. Eń áyyemgi jazıw júdá ápiwayı bolǵan. Adamlar maǵlıwmatlardı bir-biri menen almasıwı ushın zat xatların bir-biri menen awızsha emes, al hár qıylı xatlardıń ornına zatlar arqalı bir – birine tasıǵan.

Súwret arqalı adamlar oy-pikirlerdi ańlatıwǵa tırısқан. Bunday jazıwdı súwret jazıwı dep ataǵan. Súwret jazıwında jekke sózler kóriniske iye bolmaydı, onda tutas waqıya haqqında maǵlıwmat beriledi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Adamlar ne arqalı bir birine xabar bildirgen?
2. Súwret jazıwı qanday maǵlıwmatlardı bildirgen?

2-tapsırma. Súwret tiykarında sáwbetlesiń.

KÓSHIRGISH

Meyli diktanat, bayan ba,
Ol albirap saspaydı,
Jazǵanına dostınıń,
Alıstan kóz taslaydı.

Ózi jazıp, oylanıp,
Otırǵanday boladı.
Usilayınsha basqadan,
Tez kóshirip aladı.

Ne boladı juwmaǵı,
Ol jaǵınan ǵam jemes,
Bilgish oqıwshılarday,
Ol da aladı “tórt” ya “bes”

Usilay jazba jumıstan,
Júr edi ol kórinip,
Kóshirgeni basqadan,
Qaldı bir kún bilinip,

Birge otırǵan jorası,
Onı aytsań datlaydı.
Házillesip dosları
“Kóshirgish” dep ataydı.

X. Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń

1. Oqıwshıdan diktant yaki bayan jumısın jazıw ushın ne talap etiledi?
2. Oqıwshı dostınıń jazǵanına ne ushın qaraydı eken?
3. Siz bul balanı qanday ataǵan bolar edińiz?

2-tapsırma. Mektepte qanday jazba jumıslar alınadı hám olarǵa qanday tayarlanatuǵınlıǵıńız haqqında sáwbetlesıń.

TÚSINIK JAZIW

Jazıwdıń rawajlanıwı menen shártli tańbalar jeke túsiniklerdi ańlatıw ushın jumsalǵan. Bunday jazıw túsinik jazıw delinedi. Túsinik jazıw súwret jazıwınıń dawamı bolıp, onnan keyin payda bolǵan. Túsinik jazıwınıń

ayırım úlgileri biziń házirgi jazıwımızda da ushırasadı. Mısalı: 1, 2, 3, +, - usaǵan tańbalardıń hárbiri bir túsinikti bildirip, ayırıqsha sóz retinde tanıladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Túsinik jazıwları qaysı jazıwdan sońıraq payda bolǵan?

3. Sanlar qaysı jazıwǵa kiredi eken?

2-tapsırma. «Meniń tabıslarım» temasında sáwbetlesiń. Onda keltirilgen sanlardı aytıp beriń.

SESLİK JAZÍW

Jazıwdıń eń jetiliskeń túri – házirgi biziń jazıwımız. Bul jazıw seslik jazıw dep ataladı. Áyyemgi jazıwlar toplamıńıń keyingi qádemi – bul esitetuǵın, háripli xatlar. Bul xatlarda arnawlı belgiler hárbir sóylew sestine baylanıslı edi. Bunda belgiler zatlardı ańlatqan joq, al sesler hám buwınlar bolıp belgilenip barıldı.

Endi eki, úsh, onlaǵan háriplerdi dál qılıp, este saqlaw kerek boldı. Sóylew jazba túrde alıp barıldı, basqa jollar arqalı heshqanday salıstırıwlar bolmadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Seslik jazıwları qaysı jazıwdan sońıraq payda bolǵan?

3. Seslik jazıwdıń qanday ózgesheligi bar eken?

2-tapsırma. Sesler haqqında sáwbetlesiń. Dawıslı seslerden buwınlar jasań hám sesler arqalı sózlerdiń ózgeriwini aytıp beriń.

XAT

Qádimgi Rusta xat jazıw ushın qayıń tereginiń qabıǵınan paydalanǵan. Qabıqqa háripler ushı ótkir aǵashta maydalap jazılǵan. Bunday xatlar qayıń qabıǵındaǵı xatlar delingen.

Xat adamzattıń ullı oylap tabıwlarınıń biri bolıp esaplanadı. Sebebi, qádimgi zamanlarda heshqanday hárip bolmaǵan. Adamlar pikirlerin bir-birine jazba halında jetkeriwdi bilmegen. Jazıwdı úyrenemen degenshe aradan mıńlap jıllar ótken. Adamlar túrli jaylarda túrlishe jasaǵan. Sol sebepli jazıwlar hárqıylı boladı.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Xat jazıw ushın nelerden paydalanǵan ?
3. Xat jazıw ne ushın kerek dep oylaysız ?

 2-tapsırma. «Xatlar – meniń tileklerimdi jetkerer» degen temada sáwbetlesiń. Xat arqalı nelerdi aytıwǵa bolatuǵınlıǵın aytıp beriń.

Húrmetli ... !

Eslep qalıń!

B háribi sózdiń basında, ortasında, P háribi sózdiń esitilgen orınlarında jazıla beredi. Aqırı p seslerine pitken sózlerge dawıslı seslerden baslanǵan qosımta jalǵansa, p sesi b sesine ózgeredi hám solay jazıladı.

Mısali: mektep – mektebi, kitap – kitabı.

V BÓLIM. KÓRKEM – ÓNER HÁM MÁDENIYAT

TAÑ QALARLÍQ BOYAWLAR

AYQULAQ

Ayqulaq aspanda ráń-báreń bolıp kórinetuǵın oq jayǵa usaydı. Jaqtılıqtıń hawada, jawın tamshılarında sınıwı, qaytıwı nátiyjesinde payda boladı. Jawın jawıp ótkennen soń quyashqa qarama-qarsı tárepte boladı. Quyash qansha kók jiyekke jaqın bolsa, ayqulaq sonsha úlken bolıp kórinedi. Ayqulaqtıń sırtqı bólegi qızıl, ishki bólegi siya reńde kózge taslanadı. Onda basqa reńler tolqın uzınlıǵına qarap jaylasadı. Onıń reńleri qızıl, toyǵın sarı, sarı, jasıl, ashıq kók, kók hám siya reń. Biraq ayqulaq insan kózi kóre almaytuǵın reńlerdi óz ishine alǵan millionlaǵan reńlerden ibarat.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ayqulaq degenimiz ne, ol qay waqıtta payda boladı?

2. Ayqulaqtıń sırtqı hám ishki reńleri qanday ?

📖 2-tapsırma. Ayqulaqtaǵı reńlerdi sanań hám qanday reńler ekenin aytıp beriń.

QOS AYQULAQ

Ayırım waqıtlarda aspanda qos ayqulaq ta kórinedi. Bunı qalay túsiniw múmkin?

Biz jaqtılıq tamshı ishinde sáwlelengende hám basqa reńlerge ajiralǵanda eki ayqulaqtı

kóriwimizge boladı. Ekinshi ayqulaq bul tamshı eki ret payda bolǵanda, úshinshi ayqulaq ta sonday dawam etedi. Bunday ayqulaq qap-qara bult, jawın tamshılarınıń kólemleriniń birdey bólistirliwi hám basqa da jaǵdaylar bir waqıtqa tuwra keliwi arqalı kórinwi múmkin.

1. Stakan hám suw járdeminde ayqulaqtı payda etiw.

Stakandı suw menen toltırıp, quyashlı kúni ayna aldına stol ústine qoyamız. Jerge aq qaǵaz qoyladı. Ayna jıllı suw menen hóllenedi. Stakan hám qaǵazda ayqulaq kórinbegenshe háreketti toqtatpaw kerek.

2. Ayna járdeminde ayqulaq payda etiw.

Qarańǵı hám diywallar aq bolǵan xanaǵa suw menen toltırılǵan stakannıń ishine ayna qoyladı. Ayqulaq kórinbegenshe fonardı háreketlendirip, suwdı jaqtılandırıp turıw kerek.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qos ayqulaq qanday jaǵdaylarda payda bolıwı múmkin?

2. Úy sharayatında ayqulaqtı qanday etip kóriwge boladı eken?

REŃ

Reń degenimiz ne? Átirapqa qarasańız hárqıylı reńlerdi kóresiz. Bizdi qorshaǵan tábiyat, álem ráń-báreń. Eger reńler bolmaǵanda álem bunsha gózzal hám ájayıp bolmas edi. Hár bir reńniń ózine tán belgisi bar. Ilimpazlardıń aytıwına qaraǵanda úsh-segiz jastaǵı balalar tınıq, jarqın reńlerdi jaqsı kóredi eken. Al jaman kórgen nárselerdi bolsa, toyǵın reńlerde súwretleydi eken.

Reñdi ózgertiw ushın boyawlardan paydalanıladı. Sarı hám kók boyawdı aralastırıp, jasıl reñdi alamız. Sarı hám qızıl reñnen toq sarı reñ payda boladı. Kók hám qızıl boyawdı aralastırсақ, sıya reñi júzege keledi. Súwretlewde qızıl, sarı hám kók reñ tiykarǵı reñ esaplanadı. Bul degeni olardı aralastırıp, aq reñnen basqa barlıq reñdi alıw múmkin.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Reñdi ajratıw ushın ne kerek?
2. Reñlerdi payda etiw ushın nelerden paydalanamız?
3. Sizler qanday reñlerdi jaqsı kóresiz?

2-tapsırma. Berilgen reñlerdiń túrlerin ana tilińizde hám inglis tilinde aytıp beriń.

TÁBIYAT HÁM REŇ

Reňler tek ǵana biziń ómirimizde emes, bálki tábiyat ushın da áhmiyetli bolıp esaplanadı. Ósimlik hám terekler jánlıklardi ózine tartıwshı túrli reňlerde gúlleydi. Reńdi ajıratıw ushın nur kerek. Kúndiz barlıq reňlerdi ajırata alamız. Keshqurınları bolsa, hámme nárese qara bolıp kórinedi. Boyawlardı ósimlik, palız hám miywelerden de tayarlawıńız múmkin.

Reň jaqtılıqtıń tolqın uzınlığına baylanıslı. Biz quyash nurın kóre almaymız. Biraq, usı kórinbeytuǵın quyash nurında ayqulaqtıń barlıq reňleri jámlesken. Ápiwayı kóz benen biz bunı kóre almaymız.

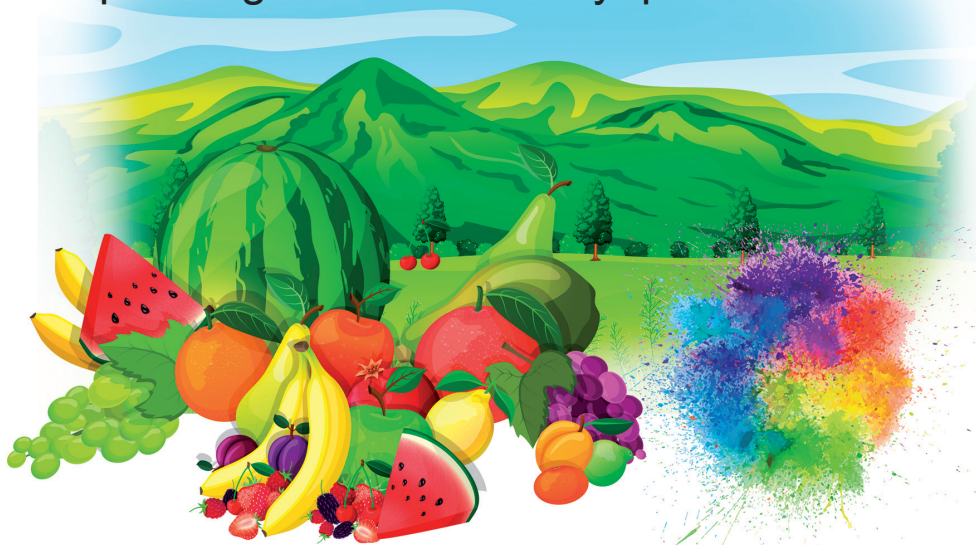
Túrli reńdegi belgilerden túrlishe xabarlardı biliw múmkin. Mısalı, svetofordıń qızıl reńi “toqta”, sarı reńi “dıqqat”, jasıl reńi “jol ashıq” degendi bildiredi.

Reňler insannıń júykesine tásir etetuǵınlığı da aytıladı. Biz qáwipten eskertiwde qızıl reńnen paydalanamız.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Reńdi ajıratıw ushın ne kerek?
2. Reňler bizge ne ushın zárúr dep oylaysız?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen súwretten paydalanıp, miywe hám palız eginleriniń reńin aytıp beriń.

REÑLER DÚNYASÍ

Qızıl, sarı, kók reń,
Adamǵa kóp kerekli,
Al aq reń qosılsa,
Túrli túske derek bul.

Nelikten de adamlar,
Háwes emes qaraǵa,
Al menińshe bul reń,
Kóp paydaǵa jaraǵan.

Mısal meniń shashımdı,
Aqqa boyap taslasa,
Ájep emes “Ǵarri” dep,
Jurt shaqıra baslasa.

Reńlerdi alalap,
Shegaralaw joyılsa!
Hár birewi kerekli,
Óz ornına qoyılsa!

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Reńler haqqında bala ne aytpaqshı?

📖 **2-tapsırma.** Jumbaqtı oqıń hám sheshimin aytıp beriń.

Appaq ǵana aq qaǵaz,
Túrli túske dónedi.
Qálese qıs, báhár, jaz,
Dál ózi etip beredi.

Eslep qalıń!

Qarlı, qarsız, gúlli, gúlsiz sıyaqlı sózlerde qarama-qarsılıq -lı, -li, -sız, -siz qosımtaları menen bildiriledi.

ILIMPAZLAR REŇ HAQQÍNDÁ

Ilimpazlar dúnyadaǵı eń súyikli reŇ qaysı ekenligin biliw ushın tájiriybe ótkerdi. Nátiyjelerge qaraǵanda insanlar kóbirek aspan kók hám kók reŇdi jaqsı kóredi eken.

Al qızǵısh insandı tınıshlandıradı. Bul reŇ jawızlıqqa qarsı gúresiwge de járdem beredi. Ol adamdaǵı ǵázep sezimin qaytaradı, adamnıń belsendiligin arttıradı. Sonıń ushın emlew orınlarında onnan paydalanadı.

Qara hám aq reŇler haqqında ne bilesiz? Súwretshilerden reŇlerdiń qaysısı bar yaki joq ekenligi haqqında sorap kóriń. Olar sizge dúnyada aq reŇ joq ekenligin, al qara reŇ túrli reŇlerdiń aralaspası ekenligin aytadı.

Basqa bir ilimpazlar bolsa buǵan qarsı pikir aytadı. Olar qara reŇ jaqtılıqtıń joq ekenligi sebepli, basqa reŇlerdi ajratıw ushın kelip shıqqan dep esaplaydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Adamlardıń eń jadsı koretuǵın reŇi qaysı?
2. Qara hám aq reŇler haqqındaǵı pikirlerge qosılasız ba?
3. Siz qaysı reŇdi jaqsı kóresiz?

2-tapsırma. ReŇli qaǵazlardan jasalǵan gúl hám gúbelek haqqında aytıp beriń.

AKVAREL BOYAWLARÍ

Akvarel – reńli súwretlewdiń eń kóp tarqalǵan túri. Akvarel boyawı quramına boyaw hám baylanıstırıwshı alma jelimi, glicerin hám pal kiredi. Bulardıń hámmesi suwda ańsat eriytuǵın bolǵanlıǵı ushın boyawǵa suw qosıp, suyıq etip tayarlanadı.

Boyawdıń suyıq eritpesin tayarlap, qaǵazǵa juqa etip, qatlam sıyaqlı jaǵıladı. Bul boyaw kepkennen soń ústinen jáne jaǵılǵan boyaw menen jańa boyaw túri payda boladı. Qatlamlar sanı kóbeygen sayın reńler kúsheyip baradı. Akvarel boyawlarınıń ózgeshelikleriniń biri ıǵallıqtı saqlawında boladı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Akvarel degenimiz ne?
2. Onıń quramı nelerden turadı?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen boyawlardıń reńin aytıp beriń.

<i>Kerekli reń</i>	<i>Aralastırıw ushın kórsetpe</i>
Qızǵısh	aq + azıraq qızıl
Kashtan	Qızıl + qara yaki toq qońır
Altın	Sarı +qızıl
Kul reń	aq + azıraq qara
Aq emes	Aq + toq qońır yaki qara
Limon sarısı	Sarı + aq, biraz jasıl
Toǵaydıń jasıl reńi	Jasıl + qara
Pomidor qızıl	Qızıl + sari hám toq qońır
Mandarin toq sari	Sarı + qızıl hám toq qońır
Máyektiń sırtqı qabırshaǵı	Aq + sarı biraz toq qońır

ADAM QOLÍ GÚL

Túnde ayaz urlanıp,
Ayna aldınan ótipti.
Túr qálemlı aq qıraw,
Súwret salıp ketipti.

Súwretine qarasam,
Japıraǵı kóp gúldiń,
Sheber eken orasan,
Úyreniw kerek dep bildim.

Hár qıylı gúldiń súwretin,
Dápterge men de salǵanman.
Oqıtqan muǵallımimnen,
“Bes” bahasın alǵanman.

Uyasınan shıǵıp kún,
Shashqanı gúmis nurların,
Aynada qıraw-súwretten,
Kórmedim sirá qalǵanın.

Meniń salǵan súwretim,
Jarqıradı kún menen,
Iras eken balalar,
Adam qolı “gúl” degen.

X. Saparov

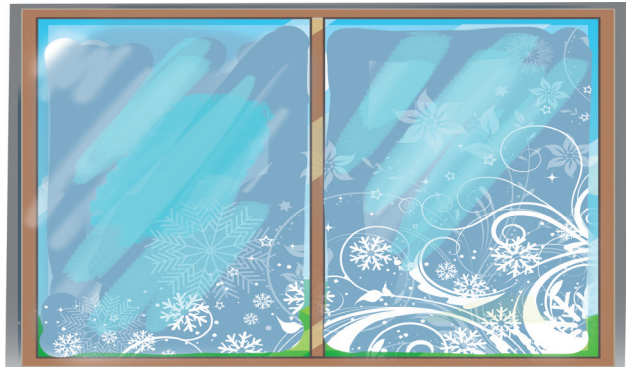
1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qıraw qaysı máwsimde túsiwi múmkin?
2. Aynadaǵı qıraw-súwret ne ushın joq bolıp ketti?
3. Siz neniń súwretin salǵandı jaqsı kóresiz?

2 - t a p s ı r m a .

Berilgen súwretten paydalanıp aynadaǵı qıraw salǵan súwretti táriyiplep beriń.

BALALAR QOSÍQLARÍ

BESIK JÍRÍ

Besik jırı – biz dúnyaǵa kelip kózimizdi ashqan gezde anamızdıń jaǵımlı hawazı menen jaǵımlı esitilgen dáslepki qosıq.

Háyyiwler – xalıq poeziyasınıń keń tarqalǵan túrleriniń biri. Balanıń besiktegi dáwirinen baslap aytilatuǵın háyyiw qatarlarında analardıń arziw-ármanları menen miyirbanlıq sezimleri sáwlelengen.

Ayırım háyyiwlerde házil túrindegi qatarlar basım bolıp kelse, geyparalarında tariyxtan saza beriwshi maǵlıwmatlar da ushırasadı. Háyyiwler ólpeń hawazda jaǵımlı nama ırǵaǵı menen aytiladı hám balanı uyqılatıwshı qásiyetlerge iye.

Qaraqalpaq háyyiwleri tek besik terbetkende ǵana emes, balanı qolǵa alıp kótergende, arqalaǵanda hám ayaqqa salıp shayqaǵanda da atqarıladı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Besik jırı qay waqıtta aytiladı?
2. Háyyiwdi kimler aytadı?
3. Siz inińizdi yamasa sińlińizdi qalay úyqılatasız?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen súwretten paydalanıp besikte jatırǵan bala shayqaǵan ananı táriyiplep beriń.

BESIK JIRI ÚLGILERI

Ay, ay balam, ay balam,
Oyinshıqqa bay balam,
Baxıtlı, shadlı zaman,
Hámme jaǵı say balam.

Ay, ay balam, ay balam,
Shiyrin sútke toy balam,
Jılawıq bolǵan jaqsı emes,
Qıyqańlıqtı qoy balam.

Ay, ay balam, ay balam,
Shapqılaǵan tay balam,
Erteńgi kúni erjetip,
Danqıńdı elge jay balam.

X. Saparov

* * *

Hayya, hayya – ayya ǵoy,
Balam meniń dana ǵoy,
Anań da endi uyqılasın,
Sen de uyqılap qala ǵoy.
Uyqıla bópem, jata ǵoy,
Tatlı uyqıǵa bata ǵoy,
Uyqıǵa shın toyaǵoy,
Jılaǵandı qoya ǵoy!

* * *

Ayya, ayya – ay bópem,
Aynanayın jan bópem,
Asımniń aldı azıǵım,
Awzımdaǵı pal, bópem.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Háyyiw sózi sizge tanıs pa?
2. Siz háyyiwdiń jáne qanday túrlerin esitkensiz?

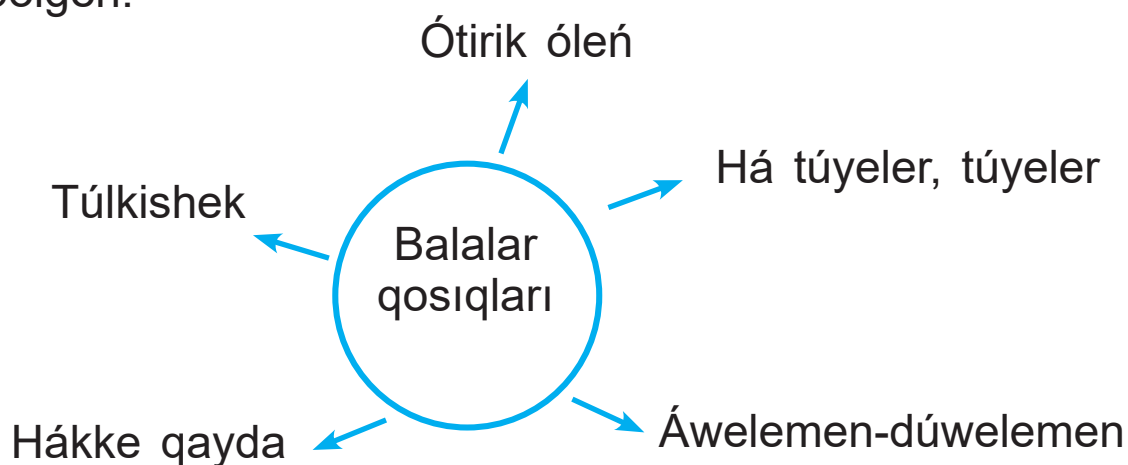

2-tapsırma. Háyyiwdiń ózińiz bilgen túrlerin aytıp beriń.

BALALAR QOSIQLARI

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń bir bólegin balalar qosıqları quraydı. Olar balanıń sana-sezimin ósiriwde, til alǵısh, haq kewilli insan bolıp kámalǵa keliwinde úlken áhmiyetke iye. Bul dóretpeler aradan birneshe júz jıllar ótiwine qaramastan, atadan – balaǵa, áwladtan - áwladqa ótip, búgingi kúнге jetip kelgen. Olardı aytqan hárbir adam onıń geypara jerlerine óz betinshe qosıp, ayırım jerlerin qaldırıp ketip, aytqan. Sonlıqtan, balalar qosıqlarınıń ulıwma mazmunı saqlanǵanı menen, olar hár túrli bolıp ayılǵan.

Xalqımız balanı óziniń keleshegi, jaqsı isleriniń dawamshısı, úlkeygende eldiń arın arlawshı, jırın jirlawshı áwlad sıpatında olardıń tálim-tárbiyasına ayırıqsha kewil bólgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Balalar qosıqların kimler dóretken?
2. Olardıń qaysıları biziń dáwirimizge jetip kelgen?

2-tapsırma. Balalar qosıqlarınıń atların aytıp beriń.

HÁKKE QÀYDÀ?

- Hákke qayda?
- Uyasında.
- Ne qılıp atır?
- Keste tigip atır.
- Kestesi qanday?
- Alaqanday.
- Kimler ushın?
- Begler ushın.
- Dárwazanıń awzı qaydan?
- Óte beriń bunnan.
- Neshe atlasam ótemen?
- Eki atlasań óteseń.
- Írjaqlaysań ba?
- Bir jaqlaysań ba?
- Bir jaqlayman.
- Jartı nan jeyseń be?
- Pútin bir nan jeymen.
- Al, basla.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Keste tigip atır degende neni túsindińiz?
2. Dárwazanı kóz aldıńızǵa qanday keltirdińiz?

2-tapsırma. Berilgen tekstten ne qılıp atır degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń. Qosıqtı rollerge bólip oqıń.

Eslep qalıń!

Keste tigip atır, óteseń sıyaqlı sózler háreketti bildiredi. Olarǵa ne qılıp atır?, ne qılasań? degen sorawlar qoyıladı.

TÚLKISHEK

Balalar qosıqlarınıń ishindegi eń keń tarqalǵan bolıp, onda túlkishek penen bala ortasında soraw-juwap júrgiziledi. Qosıqtıń tárbiyalıq áhmiyeti úlken. Balanı tereń oylawǵa, tapqırılıqqa, durıs sóylewge, sózlerden orınlı paydalanıwǵa úyretedi.

- Há túlkishek, túlkishek,
Túnde qayda barasań?
- Mamamnıń úyine baraman.
- Mamań saǵan ne berer?
- Eshki sawıp sút berer.
- Eshkisiniń súti joq,
Ílaǵınıń putı joq.
- Taram-taram et berer.
- Onı qayda qoyasań?
- Tal túbine qoyaman.
- Iyt alıp ketse ne qılasań?
- Iyt awzınan alaman,
Batıy xanǵa baraman.
- Batıy xannıń nesi bar?
- Ushar-ushar qusı bar.
- Ushıp ketti hawaǵa,
Qayıp tústi dáryaǵa,
Dárya suwın qurıttı,
Aq shabaǵın shiritti,
Eki baydıń jurtında,
Eki tıshqan urıstı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Balalar qosıqların kimler dóretken?
2. Olardıń qaysıları bizniń dáwirimizge jetip kelgen?

 2-tapsırma. Qosıqtı oqıń hám ne qıldı degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp berıń.

HÁ TÚYELER, TÚYELER

«Há túyeler, túyeler» qosıǵı da balalardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Jeńil til menen jazılǵan qosıq qatarları arqalı balalarǵa poeziya kúshin, gózzallıq sezimlerin sińdire alǵan. Qosıq qatarlarındaǵı túyeler, duz, jemis, juwsan, qoy, qoshantay, qonaq, qamshı, kól, súyrik, ǵaz, máyek degen sózler xalıqtıń kún kórisine, kásibine tiyisli bolıp, olar ápiwayı hám ıqsham túrde adamlardıń ómir tirishiligin túsindirip tur. Hátteki, «Qoshantayın qonaqqa berdim» – dep balalarǵa qaraqalpaq xalqına tán miymandoslıq dástúrin uqtıradı.

– Há túyeler, túyeler!
– Duzıń qayda túyeler?
– Balqan tawdıń basında,
Balıq oynar tusında.
Jemisim jerge tógildi,
Jer juwsanın berdi,
Juwsanın qoyǵa berdim.
Qoy qoshantayın berdi,
Qoshantayın qonaqqa berdim.
Qonaq qamshısın berdi,
Qamshısın kólge tasladım.
Kól súyriǵın berdi,
Súyriǵın ǵazǵa berdim,
Ǵaz máyegin berdi.

 1-tapsırma. Qosıqtı oqıń hám neni degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp berıń.

 2-tapsırma. Berilgen súwretlerden paydalanıp gáp dúziń. Olar ne qıladı, qanday degen sorawlarǵa juwap beretuǵın sózlerdi aytıp beriń.

	Ne qıladı?	Qanday?
Qoy	Qoy mańıraydı	Ol qara
Túyeler		
Qoshantay		
Kól		
Súyrik		
Ǵaz		
Máyek		
Duz		
Jemis		
Juwsan		
Qonaq		
Qamshı		

ÓTIRIK ÓLEŃ

«Ótirik óleńler» balalardıń sana-sezimin, sezgirligin, oylaw qáiletin, tapqırlıǵın, ziyrekligin rawajlandırıwda ayrıqsha tárbiyalıq áhmiyetke iye. «Ótirik óleńler» adamlardı hám kúldiredi, hám oylandıradı, hám turmıslıq jaǵdaylardı tanıwǵa baǵdar beredi. «Ótirik óleńler» ertektiń qosıq túrinde jazılǵan bir úlgisi bolıp, balalardı xosh kewilli kúلكi lázzetlerine bóleydi.

Men ózim jas gezimde baqa baqtım,
 Baqamniń arıǵına jabıw japtım.
 Qurbaqam Orınboǵa ushıp ketti,
 Bir baqa súyinshi aytıp zorǵa taptım.
 Qoy qılıp qumırsqamdı qozı baqtım,

Basında may tóbeniń shaqmaq shaqtım,
Jaratıp kesirtkeni at qıp shaptım.
Bizlerge ótirik sóz buyırmaǵan,
Bódeneni tezek dep otqa jaqtım.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqtıń atı ne ushın “Ótirik óleń” dep qoyılǵan?
2. Qosıqtaǵı háreketler kúndelikli turmısta bolıwı múmkin be?

📖 **2-tapsırma.** Ótirik hám haqıyqat haqqında sáw-
betlesıń. Qosıqtaǵı ótirik háreketlerdi turmıstaǵı
haqıyqiy háreketler menen salıstırıń.

Qosıqtaǵı ayılǵan háreket
Baqa baǵıw
Qurbaqa ushıp ketiw
Súyinshige baqa aytıw
Kesirtkeni at etip shabıw
Bódeneni tezek ornına otqa jaǵıw

KIM KÚSHLI?

- Muz aydın, muz aydın, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, jawın denemdi urmas edi.
- Jawın apa, jawın apa, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, jer janımdı sorımas edi.
- Jer ana, jer ana, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, kók bawırımdı jarmas edi.
- Kók óleń, kók óleń, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, qoy moynımdı julmas edi.
- Qoyeke, qoyeke, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, qasqır janımdı almas edi.
- Qasqır aǵa, qasqır aǵa, sen neden kúshli boldıń?
- Men kúshli bolsam, adam terimdi silmas edi ...

«Aylanayın» kitabınan

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta «kúshli boldıń?» – degen soraw nelerge berilgen?

2. Olar ózlerin kúshli dep esaplaǵan ba?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen sózlerge gáp qurań.

Muz, jawın, jer, kók shóp, qoy, qasqır, adam.

Úlgi: Muz qattı.

📖 **3-tapsırma.** Súwretti óz sózińiz benen aytıp beriń. Kesteni toltırıń. Berilgen zatlardıń reńi haqqında sáwbetlesiń.

Zatlar	Qanday?
Muz	qattı
Jawın	
Jer	
Kók shóp	
Qoy	
Qasqır	

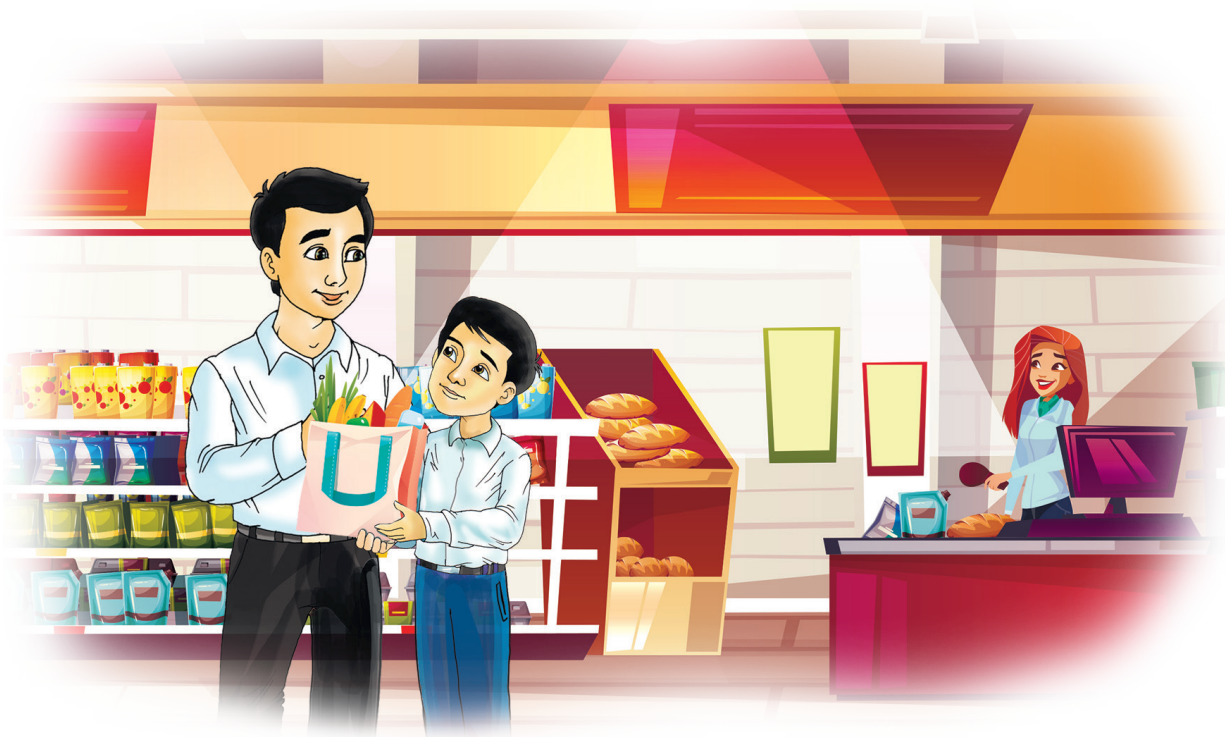
V BÓLIM. HUQÍQLARÍMÍZDÍ BILEMİZ BE?

HUQÍQ DEGENİMİZ NE?

Batır atası menen azıq-awqatlar dúkanına bardı. Ol jerde azıq-awqatlıq zatlar satıp aldı. Plastik kartanı satıwshıǵa usındı. Satıwshı terminal islemeytuǵınlıǵın ayttı hám naq pul talap etti. Sol gezde atası satıwshıǵa óz haq-huqıqların biletuǵınlıǵın ayttı.

Bir kúni Batır shep jaqtaǵı qońsı Azat atanıń dawısı qattı shıǵıp atırǵanlıǵın esitip, dalaǵa juwırıp shıqtı. Onıń ar jaǵına jay salıp atırǵan adamlar Azat atanıń jerine asxana salıp atır eken. Azat ata bolsa heshkim birewdiń jeke zatına qol tiygiziwge haqısı joq ekenligin aytıp atır eken. Batır úyge kelip atasınan haq-huqıq degen ne ekenin soradı.

Ne ushın óz haq-huqıqlarımızdı biliwimiz kerek?

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Azıq-awqat dúkanında Batırdıń atası neden narazı boldı?
2. Qońsılar arasındaqı tartısta kimdiki durıs?

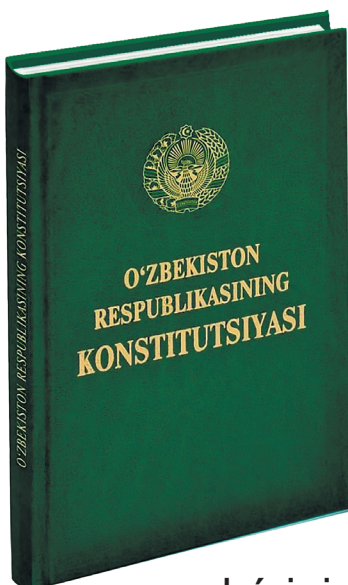
2-tapsırma. Berilgen tekstti oqırń. Sorawlarǵa juwap beriń.

Anvar azanda úyden shıǵıp, avtobusqa jol aldı. Avtobusta jası úlken hayalǵa orın bermedi. Avtobusqa bilet almay túsip ketti. Onı heshkim teksermedi.

Soraw:

1. Anvar qanday ádep-ikramlılıq qaǵıydaların buzdı?
2. Ol ne islewi kerek edi?

MENIŃ KONSTITUCIAM – MENIŃ QORǴANIM

Hár jılı 8-dekabrde bayramlaytuǵın “Konstituciya” bayramı haqqında nelerdi bilemiz?

«Konstituciya» sózi tariyxta birinshi márte Áyyemgi Rimde payda boldı.

Rim imperatorlardıń ayırım pármanları «konstituciya» dep atalǵan. Bul sóz latin tilinen biziń tilimizge awdarǵanda «qaǵıydalar» degen mánisti bildiredi.

Birden bir tiykarǵı NÍZAM kórinisindegi jazılǵan birinshi konstituciya on segizinshi ásirde Amerika Qurama Shtatlarında payda boldı. Bunda tek 7 statya bolıwına qaramastan, bul hújjet házir de bar. Házirgi kúnde dúnyadaǵı barlıq mámleketler óz konstituciyasına iye. Demek , konstitutsiya jámiyet turmısı hám mámleket dúzilisin tiykarǵı qaǵıydaları menen bekkemlewshi tiykarǵı nızam eken.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyası 1992-jılı 8-dekabrde qabıl etildi. Ózbekstan Respublikası gimni, Ózbekstan Respublikası gerbi, Ózbekstan Respublikası bayraǵı, Mámleketlik nıshanlar usı konstituciyamız

belgilep bergen eń áhmiyetli hújjetler bolıp esaplanadı. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası altı bólim, jigirma altı bap, bir júz jigirma segiz statyadan ibarat.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. «Konstituciya» sózi birinshi ret qay jerde boldı?

2. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası neshe bólim, neshe bap, neshe statyadan ibarat?

2-tapsırma. Ózbekstan Respublikası gimni, Ózbekstan Respublikası gerbi, Ózbekstan Respublikası bavrağı haqqında bilimlerdi eske túsiriń.

JEKE HUQÍQLAR

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınan statyalar menen tanısamız:

24-statya. Jasaw huqıqı.

25-statya. Hárkim erkinlik hám jeke qol qatılmaslıq huqıqı.

27-statya. Hárkim óz atı hám abıroyına , jeke ómirine, jasaytuǵın jayına heshkimniń aralasa almawı huqıqına iye.

28-statya. Ózbekstan Respublikası puqarası respublika aymaǵında bir orınnan ekinshi orıńǵa kóshiw, Ózbekstan Respublikasına keliw hám ketiw huqıqına iye.

29-statya. Hárkim pikirlew, sóz hám isenim erkinligi huqıqına iye.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń .

1. Jasaw huqıqı bizge ne ushın kerek?
2. Jeke múlkti qorǵawdıń ne zárúrligi bar dep oylaysız?

2-tapsırma. Berilgen teksttegi waqıyaǵa pikirińizdi bildiriń.

Ayzada ata-anasi menen rayonnan Nókis qalasına kóship keldi. Olardıń úyine jaqın jerde mektep bar edi. Ol jerge barsa, 2-klasta oqıwshı tolıq dep onı qabıllamadı. Bul durıs pa?

Bunnan 3 km jerdegi mektepte onı qabılladı, biraq sabaqlıq joq eken. Burın oqıǵan mektebińnen berilgen sabaqlıqlardı alıp kelseń ǵana oqıtamız dedi. Bunday bolıwı múmkin be? Bul jerde nızam boyınsha kim haq?

ALTÍN NÍZAM

Quwanışqa tolǵan kewlim,
Ǵárezsizlik alǵan elim,
Orınlanar úmitlerim,
Kúsh berer altın nızamım.

Oqıwǵa, bilm alıwǵa,
Watanǵa xızmet qılıwǵa,
Jetik insan bolıwǵa,
Shaqırar altın nızamım.

Hesh insannan emespen kem,
Bar óz erkim, huqıqım teń.
Arqa súyer tiregimseń.
Qorǵanım altın nızamım.

Kúlimlep quyash nur shashqan,
Ashıq bolǵay bul keń aspan,
Erkin ósken men bir jaspan,
Baxtım - altın nızamım.

N.Mámбетрізаева

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Altın nızam dep atawınıń sebebi nede dep oylaysız?
2. Nızam bolmaǵanda turmıs qanday bolar edi dep oylaysız?
3. Siz qaǵıydalardı jaqsı kóresiz be?

📖 **2-tapsırma.** Elimizde balalar ushın jaratılǵan sharayatlar haqqında aytıp beriń. Sizler jáne nelerdiń bolǵanın qáler edińiz? Pikirińizdi bildiriń.

Eslep qalıń!

Sózlerdiń aqırı **k**, **q** háriplerine tamamlanıp, oǵan dawıslı háripten baslanǵan qosımta jalǵansa, **k** háribi **g** háribine, **q** háribi **ǵ** háribine ózgerip jazıladı.

Mısalı: soq-soǵadı, oyınshıq-oyınshıǵı, tik-tigedi, júrek-júregi

ÁDEP – IKRAMLILIQ HÁM HUQIQ

HUQIQ	ÁDEP-IKRAMLILIQ
Mámleket tárepinen belgilenedi.	Bul adamlar arasındaǵı qarım-qatnaslarda kórinedi.
Huqıq jámiyetlik qatnasıqlardıń kishi ortalıǵın óz ishine aladı.	Jámiyetlik qatnasıqlardıń keńirek ortalıǵın tártipke saladı.
Minez-qulq “nızamlı-nızamsız” dep bahalanadı.	“Jaqsı-jaman” dep bahalanadı.
Hújjetlerde anıq kórinedi.	Hújjetlerde kórinbeydi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Huqıq nelerden turadı?
2. Ádep-ikramlılıq haqqında nelerdi bilesiz?
3. Huqıqlardan paydalanıp, ádep-ikramlı bolmasa ne boladı?

2-tapsırma. Tóمندegilerden ádep-ikramlılıq hám huqıqtı ajıratıń hám kesteni toltırıń.

- sálem beriw,
- úlkenlerge orın beriw,
- tájiriybeli medicinalıq xızmetten paydalanıw,
- bilim alıw,
- tábiyatti qorǵaw,
- kishkenelerge izzet kórsetiw,
- úlkenlerge húrmette bolıw
- saylawlarǵa qatnasıw,
- salıqlardı óz waqtında tólew,
- jámiyetlik orınlarda tártipti saqlaw,
- ata-analarga ǵamxorlıq etiw,
- ustazdı húrmet etiw,
- mektep ustavına boysınıw.

Ádep-ikramlılıq	Huqıq
sálem beriw	medicinalıq xızmetten paydalanıw

SHAÑARAQ – JÁMIYETTİŇ TIYKARǴÍ BÓLEGI

Nızam belgileydi:

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 63-statyasında Shañaraq jámiyettiń tiykarǵı buwını bolıp tabıladı hám jámiyettiń jeke mámlekettiń qorǵawında bolıw huqıqına iye dep kórsetilgen.

Demek jasap turıp insan jámiyet penen baylanıssız bola almaydı. Shañaraq jámiyet huqıq hám mámleket óz ara tıǵız baylanısta.

Bala dúnyaǵa kelgennen keyin onı tárbiyalaw tek ata-ananıń jeke mashqalası bolıp qalmastan, ol keleshek jámiyettiń bolajaq puqarası sıpatında tárbiyalaydı hám ósiredi.

Analıq hám balalıq mámleket tárepinen qorǵaladı. Sñañaraq mámleket hám jámiyet tárepinen qorǵaw huqıqına iye .

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shańaraq haqqında konstituciyanıń qaysı statyasında ayılǵan?

2. Analıq hám balalıq mámleket tárepinen qanday etip qorǵaladı?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen naqıl-maqaldıń túsip qalǵan sózlerin ornına qoyıp, izin dawam ettiriń. Mánisin aytıp beriń.

Qus ... kórgenin qıladı.
Ǵarrısı bar úydiń ... bar.

Ataǵa qarap ... óser,
Anaǵa qarap ... óser.

Ananıń ... balada,
... kewli dalada.

Atańa ne qılsań ... sol keledi.

BIZIŇ HUQIQLARIMIZ

? **1-tapsırma.** Berilgen huqıqlarımız haqqında maǵlıwmatlardı oqıń hám jáne nelerdi qosıwǵa bolatuǵınlıǵın oylap kóriń.

Jasaw, dem alıw, zamanagóy taza klass xanasında oqıw, zárúrli oqıw maǵlıwmatlarǵa iye bolıw, jeke buyımlardı saqlaw, qálegen kiyimdi kiyiw, kerek gezinde járdem alıw, májbúriy jumıslarǵa tartılmaw, pikir bildiriw.

BIZIŇ MINNETLERIMIZ

1-tapsırma. Berilgen minnetlerimiz haqqında maǵlıwmatlardı oqıń hám jáne nelerdi qosıwǵa bolatuǵınlıǵın oylap kóriń.

Mektep formasın kiyiw, hámmeni húrmet etiw, waqıttı bos ótkermew, doslar pikirini tırlaw, jánjellespew, óz waqtında mektepke keliw, ózin ádepli tutıw, basqalardıń zatlarınan ruqsatsız paydalanbaw, mektep mülkine zıyan tiygizbew, ustazdıń tapsırmasın orınlaw, bir-birińizge járdem.

2-tapsırma. Ótilgen temalardaǵı maǵlıwmatlardan paydalanıp kesteni toltırıń.

Biziń huqıqlarımız	Biziń minnetlerimiz
Zamanagóy klass xanasında oqıw	Muǵallımniń aytqanıń tırlaw, tapsırmanı orınlaw,

JOL QAǴÍYDASÍ – ÓMIR PAYDASÍ

BIZ USHÍN ÁHMIYETLI SÓZLER

Jol-transport quralları hám piyadalardıń háreket etiwini ushın qurılǵan yaki qolaylastırılǵan jer bólegi.

Jol háreketi – adamlar hám júklerdiń transport quralları járdeminde yaki bunday qurallarsız jollarda háreket etiwı barısındaǵı qatnasıqlar jıynaǵı.

Jol háreketi qávıpsızlıǵı – jol háreketi qatnasıwshılarınıń jol-transport hádiyseleri hám olardıń aqıbetlerinen qorǵanıwı jaǵdayı.

Jolawshı – transport qurallarındaǵı aydawshıdan tısqarı adam.

Piyada – transport qurallarınan tısqarıda bolǵan hám jolda qanday da bir jumıs penen bánt emes shaxs.

Piyadalar jolı – joldıń piyadalar júriwi ushın arnalǵan hám transport qurallarınıń háreket etiwı qadaǵan etilgen bólimi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Jol degenimiz ne?
2. Jol hereketi qaǵıydaları bizge ne ushın zárúr dep oylaysız?

2-tapsırma. Úyińizden mektepke shekemgi joldan qanday júrip keletuǵınıńızdı túsindirip beriń.

JOL QÁDESIN BILIP AL

Bárinen burın sen óziń,
Jol qádesin bilip al.
Kósheni kesip óter de,
Ján-jaǵıńa názer sal.

Qarsı aldıńnan qarap tur.
Bir azamat saq turıp,
Kúnimizge jarap tur.
Udayına taq turıp.

Nusqaw berer hámmege,
Aytpaydı biraq sóz benen.
Aljaspaysań qarasań.
Túsindirer kóz benen.

Jarqıraǵan nurlı kóz,
Birin jumsa, biri bar,
Kóp mánili sırlı kóz,
Nurınıń úsh túri bar.

Saǵımlansa, sarı kóz,
Dıqqat qoyıń degen sóz.
Jasıl nurı jaynasa,
Piyadalar ótiń tez.

Jadırasa qızıl nur,
Shofyorlarǵa náwbet bul.
Mashinalar ótkenshe,
Bir azıraq toqtap tur.

Sветофор – ol seniń,
Tártibińdi baqlaydı.
Jol qádesin durıs bilseń,
Qáwip-qáterden saqlaydı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kósheni kesip óterde, ján-jaǵıńa názer salıp júriw ne ushın kerek?
2. Jol qádesin durıs biliwdiń qanday paydası bar?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen teksten bir buwınlı sózlerdi tawıp, aytıp beriń.

JOL HÁREKETI QAǴÍYDALARÍ

Kóshelerde hárqıylı jónelis boyınsha háreketlenip atırǵan mashinalar hám adamlar kóp. Olar bir-birine kesent etpewi ushın adamlar jol háreketi qaǵıydaları

haqqında kelisip alǵan. Bul qaǵıydalardı hámme biliwi shárt. Piyadalar trotuarlarda , mashinalar bolsa, transport júretuǵın orınlarda háreketlenedi.

Piyadalardıń ótiw orınları aldına arnawlı belgi ornatıladı.

Eger piyada joldıń bir tárepinen basqa tárepine ótiwi kerek bolsa, ol ótiw ornın tabıwı kerek. Ótiw ornı arnawlı belgi hám “zevra” dep atalatuǵın joldaǵı sızıqlar menen belgilenedi. Joldı kesip ótiwden aldın svetoforǵa qaraw kerek. Joldan, svetofordıń tek jasıl shıraǵı jańǵanda ótiw múmkun.

Qatnaw bólimi-joldıń relssiz transport qurallarınıń háreket etiwı ushın arnalǵan bólimi.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Zevra bizge neni eskertedi?
2. Piyada degenimiz kim? Ne ushın piyadalar ótiw orınları belgilenedi?

📖 **2-tapsırma.** Berilgen súwretten paydalanıp qaysı reńde qanday háreketleniw kerek ekenligin aytıp beriń.

Qızıl shıraq –

Sarı shıraq –

Jasıl shıraq –

DURÍS BAǴDAR BERESEŃ

Svetofor janımsań.
Óz isińe alımsań.
Durıs baǵdar bereseń,
Durıs joldan jańılsam.

Sarǵısh tartsa júzińiz,
Serli bol degen sózińiz.
Shın kewilden berilip,
Tigiler saǵan kózimiz.

Jasıl bolıp jańǵanıń,
Alǵa baǵdarlanǵanıń,
Emin-erkin ótiwge,
Sennen ruqsat alǵanıń.

Qızıl shuǵla shashqanıń,
Shofyorga jol ashqanıń.
Piyadalar turadı,
Ótiwin kútip basqanıń.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń .

1. Svetofor bizge neni eskertedi?
2. Durıs baǵdar bereseń, durıs joldan jańılsam-dep aytıwına ne sebep boladı?

📖 **2-tapsırma.** Jumbaqtı oqıń hám sheshimin tabıń.

Sarı, qızıl jasıl nur,
Úshewi de hasıl nur,
Dárbentinde jollarım,
Háreketti baqlap tur.
Náwbetlesip úshewi,
Saqshı bolıp saqlap tur.

BIZ USHÍN ÁHMIYETLI QAǴÍYDALAR

Tártipke salıwshı jol háreketin qadaǵalaydı. Ol piyadalar hám aydawshılarǵa járdem beredi.

Háreket etiw bólegi – avtomobillerdiń bir qatar bolıp háreket etiw ushın eni jeterli bolǵan jol sızıqları menen belgilengen yaki belgilenbegen jol qatnaw bóliminiń uzınsha bólegi.

Tártipke salıwshı – qádelerde kózde tutilǵan signallar járdeminde jol háreketin tártipke salıw wakilligine iye bolǵan adam. Ol tártipke salıwdı ámelge asıradı. Tártipke salıwshı arnawlı kiyimi yamasa tanımalı belgisi (qolǵa baylaǵıshı, qızıl reńde jaqtılıqtı qaytarıwshı, qızıl yamasa bayraqsha) ne iye bolıwı shárt.

Transport quralı – adamlardı, júklerde tasıwǵa yaki arnawlı jumislardı orınlawǵa arnalǵan qurılma.

Trotuar– joldıń qatnaw bólimine tutasqan onnan kók shóplikler, salmalar, arnawlı toسیqlar menen ajratılǵan hám piyadlardıń háreket etiwı ushın arnalǵan bólimi. Kesipe – jollardıń óz ara bir tegislikte kesilisetuǵın tutasatuǵın hám ajralatuǵın ornı.

- 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Tártipke salıwshı bizge neni eskertedi?
 2. Trotuar degenimiz ne?

- 2-tapsırma.** Berilgen súwretten paydalanıp, tártipke salıwshı arnawlı kiyimi onıń wazıpasın aytıp beriń.

SVETOFOR BOLMAǴAN JERDE

Barlıq jerde svetofor bolmaydı.
Jáne tártiplewshi báhá turmaydı.
Sonıń ushın bes barmaqtaı bilip al,
Jol júriwdiń qádelerin ondayda.

Kóshelerdiń ortasında oynama.
Ruldegi shofyorlardı qıynama.
Bir mashina kórinse de uzaqтан,
Onnan burın ótemen dep oylama.

Piyadasań trotuar dep bil jolıńdı,
Ádetke aylandır hár kún onıńdı.
Joldan júrgenlerge tiygizbe zıyan,
Aldı-artıńa selteńletip qolıńdı.

Mashina kiyatır jel bolıp esip,
Biraq kóriner ol qashıqta,
Saǵan ótiw kerek, kósheni kesip,
Mashınaǵa jol ber, óziń asıqpa.

Oı ótkennen keyin alǵa qádem qoy sende,
Shep tárepke jiber eki kózińdi.
Joldıń ortasına anıq kelgende,
Oń jaǵıńa awdar eki kózińdi.

S.Abbazov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Svetofor bolmaǵan jerden qalay ótemiz?
2. Joldan júrgenlerge tiygizbe zıyan,

Aldı-artıńa selteńletip qolıńdı – degen qatarlardan neni túsinesiz?

2-tapsırma. Qosıqtı oqıń. Svetofor bolmaǵan jerde qanday háreketleniw kerek ekenin aytıp beriń.

JOL HÁREKETI QATNASÍWSHÍSÍ

Jol háreketi qatnasıwshısı – jol háreketinde transport quralı aydawshısı, jolawshı yamasa piyada sıpatında tikkeley qantasıwshı.

Quwıp ótiw – iyelegen háreket etiw bóliminen shıǵıp aldında ketip baratırǵan transport quralınan ozıp ketiw.

Jaqınlap kiyatırǵan mashinanıń aldınan joldı kesip ótiw múmkin emes, sebebi ol birden toqtay almaydı.

Piyada toqtap turǵan avtobus hám trolleybustıń artqı tárepinen, trambaydıń tek aldı tárepinen kesip ótiwi shárt.

Joldıń qatnaw bólimine shıqqan piyada irkilip qalmawı kerek. Ótiwge úlgermegen piyada qarama-qarsı baǵıttaǵı transportlardı ajratıwshı sızıqta toqtawı lazım. Keyingi háreket etiw qáwipsiz ekenligine isengen jaǵdayda ǵana hám svetofor yaki tártipke salıwshınıń signalların esapqa alǵan halda ótiwdi dawam etiwı múmkin.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Jol háreketi qatnasıwshısı kimler eken?
2. Piyada ne ushın toqtap turǵan avtobus hám trolleybustıń artqı tárepinen, trambaydıń tek aldǵı tárepinen kesip ótiwi shárt?

📖 **2-tapsırma.** Joldıń qatnaw bólimine shıqqan piyada mashina kiyatırǵanın kórip qaldı. Ol ne islewi kerek?

USÍNDAYDAN BOLADÍ

Kóp jollardıń kesisken,
Bándirgisi boladı,
Mashina da, jayaw da,
Ótiwge baǵdar aladı.

Jol qádesin bilmegen,
Ómirin qáwipke saladı.
Ótemen dep asıǵıp,
Albıraqlap qaladı.

Baxıtsızlıq gey waqta,
Usındaydan boladı.
Bilmegenniń otına,
Bilgenler de janadı.

Jol transport hádiyesi – transport quralınıń jolda háreketetiwi barısında júz bergen hádiyse.

1-tapsırma.

1. Baxıtsız hádiyse degende neni túsinesiz?
2. Jol qádesin bilmegen, ómirin qáwipke saladı-dewiniń sebebi ne?
3. Joldan ótkende alıraw nelikten kelip shıǵadı?

2-tapsırma. Berilgen sózlerden paydalanıp kishi tekst dúziń.

Jol, trotuar, júriw, toqtaw, ótiw, jeńil mashina.

TRANSPORTTÍ KÚTIW, MINIW HÁM TÚSIW QAǴYDALARÍ

Óship-janıwshı kók reńli yaki kók hám qızıl reńli shıraq yaki arnawlı sesli signalın jaǵıp kiyatırǵan transport jaqınlap qalǵan bolsa, piyadalar qatnaw bóliminen ótpewi kerek. Eger ol jerden ótip baratırǵan bolsa, transportqa jol berip shaqqanlıq penen qatnaw bólimin bosatıwı shárt.

Transporttı kútiw maydanshalarında, olar bolmasa trotuar yaki jol shetinde kútiwi kerek.

Qatnaw bóliminen biyik jaylasqan maydanshalar menen úskelenbegen bándirgide transport tolıq toqtaǵannan soń miniw ushın joldıń qatnaw bólimine shıǵıwǵa ruqsat etiledi. Al onnan túskennen keyin irkilip qalmaq, joldıń qatnaw bólimin bosatıwı shárt.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Mektepke kiyatırǵanda hám qaytqanıńızda transportqa qanday minesizler?
2. Ne ushın joldıń qatnaw bóliminde turıwǵa bolmaydı?

2-tapsırma. Berilgen súwrette neler súwretlen-genligin aytıp beriń.

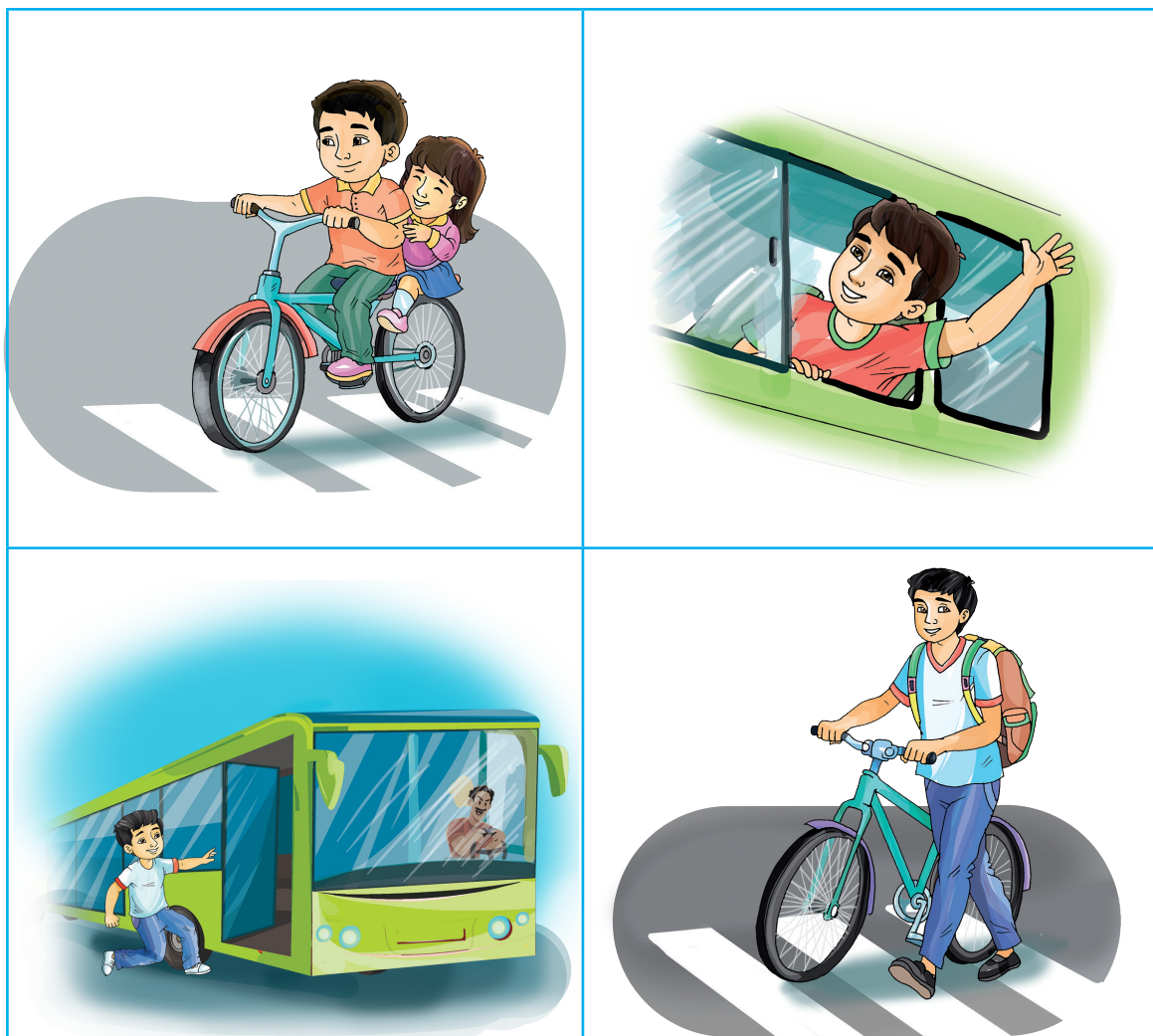
AYDAWSHÍ HÁM PIYADA

Aydawshı – jollarda transport quralların basqarıp baratırǵan shaxs. At arba, haywanlardı minip háreket etip baratırǵan yamasa olardı jeteklep baratırǵan, sharwa malların aydap baratırǵan shaxslar da aydawshı boladı.

Piyada – transport qurallarınan tısqarıda bolǵan hám jolda qanday da bir jumıs penen bánt emes shaxs. Belosiped, moped, motocikl, balalardıń hám mayıplardıń arbasın tartıp baratırǵanlar da piyada esaplanadı.

- ?** **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Kimler aydawshılarǵa teńlestirilgen?
 2. Piyada hám piyada bolıp esaplanbaytuǵınlar kimler?

- 📖** **2-tapsırma.** Berilgen súwretler tiykarında jol háreketi qaǵıydalarınıń buzılǵanıń dálillep beriń.

NÁWBETKE TURÍWDÍ BILESIZ BE?

NÁWBETIN BERDI

Anası Náziyranı azıq-awqat dúkanına jiberdi. Qolına anasınıń plastik kartasın uslaǵan Náziyra ayılǵan barlıq

zatlardı aldı da kassanıń aldına keldi. Kassa aldında úsh-tórt adam bar eken. Náwbettiń izin sorap, ol da turdı. Sol gezde bir jası úlken ata keldi de, turǵanlardan náwbetsiz ótip ketpekshi boldı.

– Ata, náwbetke turiń, bizler de asıǵıspız, – dedi bir hayal.

– Hesh bolmasa, sálemlesip, ruqsat sorań, ata, jas balalar da náwbette turıptı, ótkerip atırǵan joqpız, – dedi 20 jaslardaǵı jigit.

Náziyra bir túrli bolıp, uyalıp ketti. Meniń ornıma tura ǵoyıń ata, – dedi ol. Biraq, tik turıp sharshap qalmaysız ba? Meniń náwbetim eki aǵaydan keyin edi.

– Raxmet, qızım, baxıtlı bol, – sharshamayman, – dedi ata, tek sırtaǵı otırǵıshqa aqlıǵım qalıp edi. Sonı oylap asıqqan ekenmen.

Jas qızdıń ata menen sóyleskenin esitken adamlar tım-tırıs boldı. Sol gezde gezegi kelgen hayal:

– Meyli ata, kele ǵoyıń, bizdi de ǵarrılıqqa, aqlıqqa jetkersin, men sizden keyin – aq tura ǵoyaman, – dedi.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Náwbette turǵanlardıń qaysısı durıs pikir ayttı dep oylaysız?

2. Ata kassa menen náwbetsiz esaplasıw ushın turǵanlardan ruqsat alıwı kerek pe edi?

 2-tapsırma. Berilgen tekstten waqıya qatnasıw-shılarınıń hárbirine pikir bildiriń.

SÁLEM BERIW ÁDEBI

 1-tapsırma. Náwbette turıw menen baylanıslı waqıyanı esleń. 20 jaslardaǵı jigit ataǵa hesh bolmasa sálem berip, ruqsat sorań-degen edi ataǵa.

Endi oylanıp, sorawlarğa juwap beriń.

1. Kim kimge sálem beriw kerek?
2. Qay jerde qanday sálemlesiwge boladı?

2-tapsırma. Tekstti oqıń. Sálemlesiwge baylanıslı úrp-ádetlerdi aytıp beriń.

Milliy úrp-ádet turmıstıń ajıralmas bólegi. Ol jeke bir adam tárepinen oylap shıǵarılmaydı. Turmıstıń ózi payda etedi. Úlken kishige sálem beriw, húrmet etiw ata-babamızdan dástúr bolıp kelgen. Sálemlesiw, kórisiw ózine tán sheberlik bolıp, danıshpan xalqımız adamnıń sálemlesiwine qarap qanday tárbiya alǵanına baha bergen.

Assalawma áleykum – arab tilinen alınǵan sóz bolıp, “Sizge tınıshlıq tileymen” degen mánisti bildiredi. Sálemlesiwge juwap retinde “Waleykum assalam” dep juwap qaytarıladı. Yaǵnıy, “Sizge de tınıshlıq tileymen” dew arqalı sálem qabıllanadı. Kirip kelgende sálem menen kiriwi lazım. Jası úlkenlerge, kópshilikke birinshi bolıp sálem beriwge háreket etedi. Adamnıń kúnlik háreketi sálemlesiwden baslansa, sálemlesiwde qolın

kóksine qoyıp, kishi peyillik, ádeplilik penen shın júrekteń sálem beriw zárúr. Kópshilik arasında ókpelesip qalǵan adam bolsa da giyne saqlamay sálem beriw ádeplilik belgisi.

3-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Sálemlesiw haqqında nelerdi bilip aldınıız?
2. Ókpelesken adamlarǵa sálem beriw nege kerek dep oylaysız?

4-tapsırma. Hárbir xalıqtıń sálemlesiw sózlerinen mısal keltiriń.

DÓRETIWSHILIK DIKTANT

1-tapsırma. Gáplerdiń mazmunına sáykes sózler qosıp aytıń.

1. Biz óz ... jaqsı kóremiz, bir-birimizge óz ... beriwge tayarmız.
2. Ádepli ... jaqsı sózler menen qatnas jasaydı.
3. Atam menen ... bardım.
4. Kempir apam azıq-awqat dúkanında ... sawda isledi.

Kerekli sózler: doslarımızdı, bala, bazarǵa, náwbetsiz, náwbetimizdi

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qaysı kóshede turasız, kóshede qanday dúkan, dógerek bar?
2. Qaysı qalalardı bilesiz, qanday tariyxıy orınlardı kórdińiz?
3. Doslarıńız benen qay jerge bardıńız, ol jerde náwbetke turıw boyınsha qanday qıyınshılıq bar?

SÍYLASÍQ

Bir saparı kóshede,
Júdá ántek is isleppen,
Jas úlkendi kórsem de,
Sálem bermey ótippen.

Jıynastırıp úy aldın,
Anam sırtta júr eken,
Biraq meniń qılwamdı,
Ańǵarıp ol tur eken.

Jas úlkendi kórgende,
Dedi anam sálem ber.
Baslanadı sıylasıq,
Sonday sátti qádemnen.

Basım edi balalıq,
Bul sóz wásiyat boldı.
Sonnan berli anamniń,
Sózi qálem-xat boldı.

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Bala qanday isi ushın uyaldı?
2. Anası oǵan ne dep násiyat berdi?
3. Jası úlkenge sálem beriw haqqında pikirlerińizdi bildiriń.

📖 **2-tapsırma.** Berilgen qosıqtı oqıń hám mazmunın aytıp beriń.

JAQSÍ SÓZ AYTÍP KEL MAĠAN

Jaqsı sóz-janniń azıǵı,
Jaqsı sóz ayt sen maǵan,
Qulaqtıń joq jazıǵı,
Adam dep seni tıńlaǵan.

Jaqsı sóz benen sıylasań,
Jılan da innen shıǵadı,
Kereksiz jerde tıymasań,
Hár bále tilden shıǵadı.

T.Seytjanov

? **1-tapsırma.** Berilgen qosıqtı oqıń hám mazmunın aytıp beriń.

📖 **2-tapsırma.** Jámiyetlik orınlarda, kóshede jası úlkenler menen qarım-qatnas jasawda paydalanatuǵın sózlerdi aytıp beriń.

KIMDIKI DURÍS?

Bazar kúni há demey,
Toldı avtobus tazadan.
Tiyisli orın tawıp alıp,
Otırdı tez hár adam.

Onıń kórkem keń ishinde,
Ġarrı menen jas ta bar.
Hámmeden de jası kishi,
Qalbay, Polat dos ta bar.

Sonda avtobus basqışınan,
Kirip keldi bir ğarrı.
Jetpislerge barıp qalğan,
Shama menen jasları.

Ol jaylasıp otırmay-aq,
Júrdi avtobus ilgeri.
Biraq, orın bermedi,
Balalardıń hesh biri.

Aqırında, eki dostan,
Ğarrı orın soradı.
Sonda, Qalbay kóz alartıp,
Ğarrıǵa tez qaradı.

– Kóreseń be ğarrı óziń,
Mına jazıw ne degen?
«Balalar ushın» dep qoyıptı,
Orın bizge berilgen.

Óz dostınıń bul sózine,
Ketti Polat qısınıp.
– Keshir, ata! – dedi birden,
Oǵan orın usınıp.

J.Dilmuratov

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Avtobusta qanday waqıya boldı?
2. Qalbaydıń dálili durıs pa?
3. Polat ne ushın qısındı, ğarrıǵa ne dedi?

 2-tapsırma. Qosıqtıń mazmunınan paydalanıp,
“Biz ádep-ikramlı oqıwshımız” temasında kórinis
shólkemlestiriń. Rollerge bólip oqıń.

NÁWBETTE TURÍW ORÍNLARÍ

MEKTEP ASXANASÍDA

1-tapsırma. Berilgen súwretler tiykarında tekst dúziń. Onda oqıwshınıń náwbetke turıwǵa ketetuǵın waqıtı haqqında aytıp beriń.

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Óz-ózine xızmet etiw sizge unay ma?
2. Mektep asxanasında siz ushın xızmet etiwshi adam bolıwın qáler me edińiz?

2-tapsırma. “Ádep-ikramlılıqtıń náwbetke turıwdıń menen qanday baylanısı bar?” degen temada kishi tekst dúziń. Pikirlerińizdi dálillep beriwge háreket etiń.

ÁDEPSÍZ BOLǴÍM KELMEYDI

Aytqanda tildi almaǵan,
Ya gapke qulaq salmaǵan,
Jumsaǵan jerge barmaǵan,
Gejir bolǵım kelmeydi.

Júrmeymen buǵıp tasadan,
Mártlikke qushaq ashaman.
“Bolsın dep mázi bas aman”
Ótirik aytqım kelmeydi.

Jónsiz dawıl kibi esip,
Ya aytalmay gápti kesip.
Ruqsatsız ashıp esik,
Ádepsiz bolǵım kelmeydi.

Orpańdı tawıp oynaǵan,
Ádeti jaqsı bolmagán,
Jawın jawmay jawraǵan,
Salaq bolǵım kelmeydi.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Shayır qaysı ádetlerdiń ózinde bolǵanın qálemeydi?
2. “Bolsın dep mázi bas aman, ótirik aytqım kelmeydi” degendi qalay túsinemiz?
3. Ádepsiz, salaq, gejir degen sózler qanday balalarǵa ayıladı?

2-tapsırma. Kesteni toltırıń.

Nelerdi islewge boladı?	Nelerdi islewge bolmaydı?

VII BÓLIM. OQÍW JÍLÍ DAWAMÍNDÁ ÓTILGENLERDI TÁKIRARLAW

JAS EKONOMIST

? **1-tapsırma.** Qosıqtı oqıń. Tayınshaq hám atlar haqqında aytıp berıń. At ferması, atlar jarısı boyınsha bugingi kúnde qanday isbilermenlik alıp barıwǵa boladı?

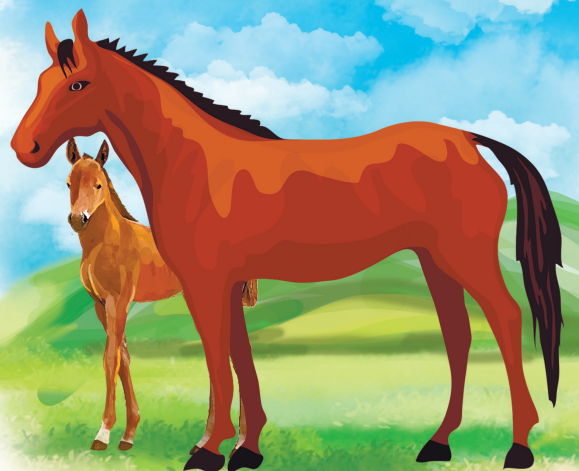
TAYINSHAQ

Awılda atamnıń úyinde,
Tayınshaq bar shıraylı,
Appaq-appaq ózi de,
Jurt qızıǵıp qaraydı.

Anasınıń qasınan,
Alıslarǵa ketpeydi.
Sıypalagam jalının,
Kisnese de, teppeydi.

Seyisleymen mudamı,
Júdá jaqsı kóremen.
Shapqılap keń dalanı,
Sál, úlkeyse minemen.

Qulaqları shansılıp,
Uzaqlarǵa shapqılar,
Quyırqları bir qushaq,
Erteń júyrik at bolar.

Tayınshaǵım, tayınshaq,
Samallardan ozip ket.
Túnde anaw ayǵa shap,
Tulpar bolıp tezirek.

📖 **2-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Tayınshaq hám anası haqqında nelerdi aytıp berip atır?

2. Kisnese de teppeydi, jaqsı kóremen, minemen sózleriniń mánisin bilesiz be?

3. Tayınshaqtı baǵıw ushın qanday uqıp kerek boladı?

 3-tapsırma. Fermada at, qoy, mal bağıw boyınsha maǵlıwmat toplań. Siz fermada qanday jumislardı orınlawǵa imkaniyatıńız bar ekenligin oylap kóriń. Bunıń menen shańaraǵıńızǵa qanday payda keltirgen bolar edińiz?

OYLAP TABÍLÍWLAR

 1-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń. Kompostıń turmısımızda qanday áhmiyetke iye ekenligin aytıp beriń. Oylap tabılıwlar haqqında úyrengen bilimlerińizdi búgingi texnika jańalıqları menen salıstırıń.

KOMPAS

Kompas eń birinshi janalıq úskene bolıp, teńizde júzetuǵın úlken kemelerde jol tabıwda úlken járdemshi boldı. Qıtayda jer júziniń barlıq táreplerin kórsetetuǵın úskene oylap tabıldı. Dáslepki kompas qasıqtıń formasındaǵı kóriniske iye bolıp, bir tárepi jińishke magnitten islenip, bas beti dóńgelek shar kórinisinde edi.

On birinshi ásirde Qıtayda kompastıń kórsetkish tili jasalma magnitten soǵıldı. Magnitlengen temir kompas

balıq formasında bolıp, qızargansha ısıtılıp, suwı bar ıdısqa salınadı. Bul suwda kompastıń bası aylanıp, qubla tárepke qarap turatuǵın edi.

Eger basta kompastıń kórinisi magnitlengen iyneni aǵash ústine jaylasıp, ol suw salınǵan ıdıstıń ishinde bolsa, endi sol úskeneniń ústin shiysha menen jabatuǵın boldı. Sonda bul qap kompastı samaldan qorǵap turatuǵın edi.

Eń birinshi áyyemgi kompas – «qublalı kórsetiwshi» dep ataldı

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kompas haqqında nelerdi úyrendińiz?
2. Ne ushın kompastı alıp júriw kerek?

3-tapsırma. Qubla, arqa, batıs, shıǵıs, kún batar, kún shıǵıs haqqında aytıp beriń.

SÓZLERDI ORNÍNDÁ QOLLANÍW

1-tapsırma. Berilgen tekstti oqıń. Teksttegi ǵarrınıń jigitke aytqanların oylap kóriń. Miyman jigit penen basqa qanday sózlerdi qollanǵan bolar edińiz?

Uzaq joldan sharshap kiyatırǵan bir jigit azıraq dem alıw ushın bir úyge kiredi. Úyde bir ǵarrı jasaydı eken.

Sálemshi bolsań, joqarı shıq, pıshıǵım, – depti ǵarrı. Jigit jambaslap jatıp, ishinen “pıshıǵı nesi? – dep hayran qalıptı da sharshaǵanı sebepli uyqılap qalıptı. Birazdan soń “Arıslanıw, awqat tayar boldı” – depti ǵarrı. Awqattı jep bolǵannan soń raxmetin aytıp ketpekshi bolıptı. Jolıń bolsın, jırshım, – dep xoshlasıp qalıptı ǵarrı.

Onıń jumbaqlı sózleriniń mánisin túsinbegen jigit danıshpanǵa barıp soraptı. Danıshpan oǵan bilay depti:

Qonaq barǵan jerge kireden aldın qanday kútip alar eken dep uwayımaydı. Sonıń ushın “Sálemshi bolsań, joqarı shıq, pıshıǵım” degen.

Qonaqtıń kewlin alıw – mezbanniń wazıypası. Seniń kewlińdi kóteriw ushın, ol seni “arıslanıw” dep awqatqa shaqırdı. Qonaq bolǵan jerde kórgen sıyıńdı qalay etip adamlarǵa jetkerip beriw seniń óz erkińde. Sol ushın seniń menen “Joliń bolsın, jırshım” – dep xoshlasqan.

Demek, hárbir sózdiń tereń máni bar, onı orınlı jerinde qollanıw arqalı insan kewline jol taba alıw múmkin. Jaqsı sózler arqalı dos bolıp jasaǵanǵa ne jetsin!

2-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Jigit ne ushın ǵarrınıń úyine keldi?
2. Ǵarrınıń miymandoslıǵı sizge unadı ma?
3. Miyman jigit penen basqa qanday sózlerdi qollanǵan bolar edińiz?

3-tapsırma. Ózlerińiz oqıǵan erteklerdegi haywanlar haqqında aytıp beriń.

TARIYXÍY ORÍNLAR

Topıraqqala tusında,
Buldırap tur Qarataw.
“Turıp múmkin usında
Beruniy da qaradı-aw”

Albomınday tariyxtıń,
Mınaw bálent qorǵanı,
Mákanı bolǵan xalıqtıń
Súrip ótken jorǵanı.

Múlgip turǵan qorǵanı,
Mıń jıllardan bermaǵan.

Kóship ketken qorǵanı,
Heshbir adam qalmaǵan.

Sol bayaǵı sol ómir,
Ayańlaǵan arbası.
Bizler súrgen gúl ómir,
Bayaǵınıń jalǵası.

T.Jumamuratov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Topıraqqala qaysı rayonda jaylasqan?
2. Ne ushın Beruniy da usı qaladan turıp qaraǵan dep ayılǵan?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarǵa bólip oqırń.
Bizler súrgen gúl ómir, bayaǵınıń jalǵası.

JOL HÁREKETI QAǴÍYDALARÍ

1-tapsırma. Jol háreketi qaǵıydaları boyınsha qosıqtı oqırń. Mánisin aytıp beriń.

Jollardıń kesisken,
Jerinde toqta.
Aldı-artıńa qarap,
Ózińdi baqla.

Mashina kórseń,
Ótemen deme.
Baratuǵın jerińe,
Jetemen deme.

Sen temir emesseń.
Asıǵıp ozba.
Joldan júretuǵın
Qádeni buzba.

Ótip ketiw ushın,
Kók bop janaman.
Qáwipsiz júriwge,
Wáde qılaman.

Áy bala! Bul sózdi,
Yadıńda saqla.
Qızıl bolıp jansam,
Sen dárhal toqta!

X.Saparov

? **1-tapsırma.** Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jol háreketi qaǵıydaları haqqında ne ayıladı?
2. Sen temir emesseń, asıǵıp ozba degen qatarlarda ne haqqında ayılǵan?

ÓZIŃDI DURÍS USLAP, BASQARA BIL

Adamnıń ózin-ózi durıs tuta biliwi úlken óner esaplanadı. Kóshede jası úlkenlerdi kórgenińde jıllı júz benen sálemles. Sorawlarına tolıq hám sıpayılıq penen juwap ber.

Úlken kisilerdiń aldında tik tur, aytqan sózlerin dıqqat penen tıńla. Basıńdı olay-bılay qıysańlatpa. Qolıńdı aldına alıp tur. Onı qaltańa salıp yamasa qolıń menen onı-bunı islep jıbırlatıp turma.

Úlken adamlarğa jaqpaǵan minez-qulqıńdı tákirarlap islemewge umtı. Olar unatatuǵın qılıqlardı óz boyında toplawğa úyren. Úlkenler aqıl aytsa, onı ıqlas penen qabil et. Úlkenler aldında kelisse de, kelispese de sóyley berme. Hárbir sózdi oylanıp sóyle. Orınsız sóz aytpa. Úlkenlerdiń sózin bólme, sorasa ǵana juwap ber.

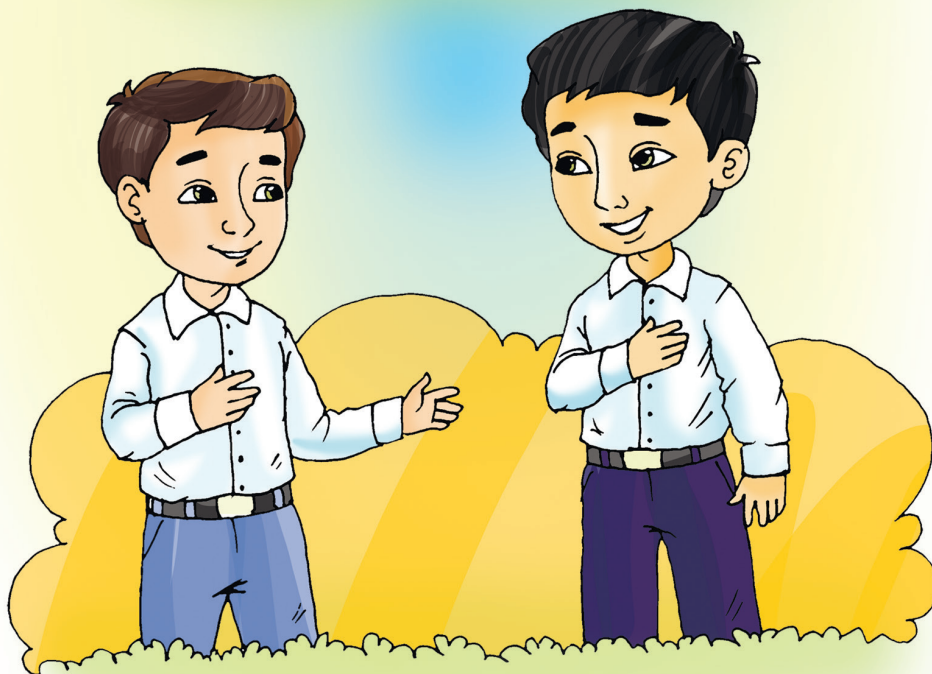
Úlkenlerdi barlıq waqıt húrmetlewdi umıtpa, olardı sıyla, kishipecil bol. Ózińnen úlkenlerge barlıq waqıtta tanısań da, tanımasań da sálem ber. Jası úlkenlerdiń aldınan hesh waqıtta kesip ótpe.

? **1-tapsırma.** Sorawlarğa juwap beriń.

1. Tekstte qanday qaǵıydalar haqqında ayıladı?
2. Ne ushın úlkenlerge jaqpaǵan islerdi islemewimiz kerek?
3. Jası úlkenlerdiń aldınan hesh waqıtta kesip ótpe degende neler názerde tutilǵan?

2-tapsırma. Berilgen súwretlerden qaysıları jaqsı, qaysıları jaman ádet ekenin aytıp beriń.

O'quv nashri

ANA TILI HÁM OQÍW SAWATLÍLÍGÍ

2-bólim.

*Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klasi ushin sabaqlıq*

(Qoraqalpoq tilida)

Xudojnik – Umid Sulaymonov

Redaktor – Sarbinaz Tóremuratova

Kórkem redaktor – Sarvar Farmonov

Texnik redaktor – Akmal Sulaymanov

Korrektor – Gáwhar Utewlieva

Dizaynerler – Dilmurod Mulla-Axunov,

Ixvoliddin Salohitdinov

Operator – Shaxobiddin Maxmadiev

Basıwǵa 06,09,2021-jılda ruqsat etildi.

Ólshemi 60x81 1/8. Arial garniturası. Kegli 16 shponli.

Ofsetbaspa. Shartli baspa tabaǵı 13,95.

Nashriyot-hisobtabaǵı 8,64 baspa-esap tabaǵı.

Nusqası ____ dana. Buyırtpa № ____

Ijaraǵa beriletuǵın sabaqlıqtıń jaǵdayın kórsetiwshi keste.

№	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınındaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshısınıń qolı

Sabaqlıq ijaraǵa berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp alınında joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemleri tiykarında toltırıladı:

Jańa	Sabaqlıqtı birinshi paydalanıwǵa berilgendegi jaǵdayı
Jaqsı	Sırtqı muqabası jaqsı, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılmaǵan. Barlıq betleri bar, jrtılmaǵan, betlerde sızıq hám jazıwlar joq.
Qanaatlandırarlı	Sırtqı muqabası biraz ezilip, shetleri qayrılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan jaǵdayı bar, biraq qanaatlandırarlı dárejede ońlanǵan. Jrtılǵanbetleri qayta jelimlengen. Ayırım betlerine sızılǵan.
Qanaatlandırarsız	Sırtqı muqabası jrtılǵan. Ústine sızılǵan.Sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan yamasa pútkilley joq. Qanaatlandırarsız dárejede ońlanǵan. Betleri jrtılǵan, ayırım betleri jetispeydi. Ayırım betlerine sızılǵan, boyalǵı. Sabaqlıqtı tiklewge bolmaydı.